

ԶԵՆՈՅՑ

ՄԱՅՐ-ԱԹՈՌԻ ԵՒ ՄԱՅՐ-ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ի Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

Տրուած

Հարաւ. Ամերիկահայոց Կաթ. Պատուիրակ Եւ
Պատգամաւոր՝ Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ կողմէ

Պ. ԱՅՐԷՍ 1946

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՐՄԵՆԻԱ»

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼԻՏԻԿԱՆ
ԴԵՄՈԿՐԱՏԻԿԱՆ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԵՐԻԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

281.6(09) **ԶԵՆՈՅՑ**

9-

ՄԱՅՐ-ԱԹՈՌԻ ԵՒ ՄԱՅՐ-ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ի Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ ԳՈՒՄԱՐՈՒԱԾ

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

Տրուած

Հարաւ. Ամերիկահայոց Կաթ. Պատուիրակ եւ
Պատգամաւոր՝ Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Կողմէ

Պ. ԱՅՐԷՍ 1946

ՏՊԱՐԱՆ ՀԱՐՄԵՆԻԱ

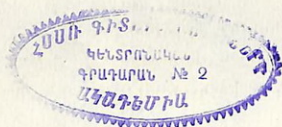
13864

Ն. Ս. ՕՐՈՒԹԵԱՆ Տ. Տ. ԳԵՈՐԳ Զ.
Շնորհազարդ կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

“Ինչ որ տեսաք՝ գա՛յն պատմեցէք,
ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս»:

Ա՛յս էր ուղղամիտ հրահանգը ե՛ւ Մայր-Հայրենիքի պաշտօնա-
կան անձերուն, ե՛ւ Մայր-Աթոռի նորրնտիր Գահակալին:

Պիտի ջանամ հաւատարիմ մնալ այդ հրահանգին, աւելցնելով
միայն նաեւ լսածներս ու կարգացածներս՝ տեսնուածներուն չափ
վստահելի վկայութիւններով հաստատուած: Եւ նոյնպէս համապա-
տասխան մեր ցեղային ոգեկան ու բարոյական առանձնատկու-
թեանց՝ դարերու հոլովումով եւ հիմնական գիծերով անաղարտ մը-
նացած, հակառակ ա՛յնքան աննպաստ պայմաններուն եւ օտար ազ-
դեցութեանց՝ որոնց մէջէն անցած է ազգը:

Զուսպ եւ կշռուած լեզուն, որ կը խօսի իրականութեանց եւ ա-
նոնց ներքին արժէքի մասին, վստահ եմ թէ աւելի ընդունակ կ'ըլլայ
արդիւնաւոր ու տեւական ընելու ստեղծուած տպաւորութիւնն ու
խանդավառութիւնը: Երանի՜ թէ ա՛յդպէս ըլլայ նաեւ իմս:

Թող ներուի, սակայն, ինծի փոքրիկ մուտք մը՝ Զեկոյցէս առաջ:

*

«Կոռնկ, մեր աշխարհէն խալրիկ մը չունի՞ս...»։ Ա՛յս սըր-
տախօսիկ երգը հնչեցուցին ականջիս, երբ ընկերոջս հետ կը մեկ-
նէի դէպ ի համայն Հայոց Հայրենիք, ինձ համար երկրորդ անգամ:
Նոյն երգը լսեցի Կոմիտասեան բամբուկ-չրթունքէ մը, երբ՝ ութու-
կէս ամսուայ բացակայութենէ մը յետոյ՝ կը վերադառնայի մեր
Աւետիաց Երկրէն, ուսամբարձ՝ բարեհամ ողկոյցովը հայրենաշունչ
տպաւորութեանց եւ խորհրդածութեանց:

Մենք, բանական կոռնկներ, կոռնկի մը թեւերէն աւելի ճար-
տար, թէեւ արուեստական թեւերով թռիչք առինք ձեր երկնապիւղ

աչքերուն առջև: Անցանք ցամաքային, ամպեղէն եւ ջրային լեռներու, գաշտերու, ովկիանոսներու, անապատներու ու փայտաներու վերեւէն. եւ, թէեւ ուշ, բայց հասանք վերջապէս մեր ըզձակէտին, հայ աւխտաւորի բարեպաշտիկ զգացումներով մեր սրտերը սիրալաւուած:

Բայց երկնային ճամբորդութենէն յետոյ, երբ Զուլֆայէն սկսած Փշապող մեքենայ-վիշապն էր որ երկաթուղիի զուգահեռ գիծերուն վրայէն կը քերէր ափերը Արաքսին, — պատանութեան վերադարձող իմ հոգիի խորէն կ'արձագանգէր հին երգը մեծ բանաստեղծին եւ հայրենասէրին, Քամառ-Գաթիպային, չգիտես ո՞րպիսի յուզական ինքնաբուխ աղբերացումով մը: Արա՛քսը, այդ կախարդական «Մայր»ը, որուն հետ զրոյցի էր բռնուեր երբեմն իր գաւազներէն մէկը՝ «Քայլամոյր» ու մոռալադէմ պտոյտ տալով անոր պզտոր աւիերն ի վեր ու վայր:

Բայց մեր դնացքը, այսօր, «Մայր Արաքսի ափերով», չէր բռնաւ մոլորուն, ո՛չ ալ մեր գէմքը՝ մօռայլ: Անիւններու չունդալից ու յաղթական շրջադարձքին հետ վիշապին՝ մեր ուռած կուրծքերն ալ կը հեւան, ցնծութեան անասուն շունչով մը՝ որ դարերու երազներէն կ'առնէ իր եւ գորութիւնը, եւ ջերմութիւնը, ինչպէս նաեւ ալիքներու մերթ խօլ ու մերթ հանդարտ պարերէն՝ իր ռազմական շէշտն ու քնարական քաղցրութիւնը: Գետը չունի այլ եւս հին ու տխուր օրերու թախիծն ու զանգատը, զի վերսկսած է, «չքեղազարդ հարսի պէս», իր վաղեմի նազելի ճեմքն ու ճօճքը՝ նոր ու կենսալի կ'ուռլաներով. թէեւ իր ափերու շրթները վաղուան յոյսերու սարսուռներով ու ճամբորդներով է որ հեռուէն կը դիմաւորեն տակաւին զիրար՝ սպասելով ողջագուրումի աւետաւոր ժամուն: Զայս փոտէ նաեւ նորափետուր Արծիւը Մայր-Հայրենիքին:

Զայնակից՝ կոհակներու երգին ու մեղեդիներուն՝ կը սուրանք ողբերուած, մեր խուզարկու ակնարկները յառած հեռուն: Յանկարծ ամառի դաշտերուն կը յաջորդեն կանաչագեղ արտերն ու անպատանները, պարտէզներն ու մրգատանները: Ուրիշ սահմանանիշ վիաններու պէտք չունինք՝ կուահելու թէ կ'ողջունենք հայ հողը: Պայծառ ճակատ՝ ջլապինդ բազուկ՝ իրենց հոյզն ու ոյժն են թափեր հոն, որպէսզի ճահիճները ցածքին եւ անապատները ծաղկին ու ծիծաղին կեանքով լի եւ ակաղճուն հասկերու եւ ոսկեհատիկ ողկոյզների, հիւթեղ պտուղներու մէջէն: Խօսուն են այդ բոլորը. խօսքը հայկահունչ հովին եւ հայադրոջմ հողին: Կը խօսի Հայաստանեայց Հողին: Եւ ո՞վ պիտի չտար ականջ այդ խօսքին:

Այո՛, մշակի եւ բանուորի նոր թաղաւորութեան սահմաններէն ներս է որ մուտք կը գործենք՝ դո՛հ եւ հպարտ: Մշակ եւ բանուոր՝ մտքի եւ բաղկի: Այս է խորհուրդը ստեղծագործութեան, որ հոն տեղի է ունեցեր եւ կը շարունակէ ունենալ:

Բայց ահա՛ նաև այն միւս Հոկան: Հինաւո՛ւրքը հայկական, իր միջազգային համբաւով, իր նախադատմական եւ պատմական անմոռանալի յիշատակներով, իր անկորնչելի արժէքով եւ հոգեհմայ խորհուրդով: ԱՐԱՐԱ՛Տը: «Ազատ Մասիս»ը՝ իր փոքր համհարզով: Այդպէս նշանակը՝ այն միւս սահմանին վրայ, սպիտակ քօղքը գլխին, արեւափառ նայումքը դէպ ի Մայր-Հայրենիք եւ խրոխտ թիկունքը դարձուցած դինք առեւանդող բռնաւորին: Կերազենք նշմարել, մշուշներու ընդմէջէն, տեսական դէմքը մեր դիւցազն Արտաւադքին, Արտաւթեան Հայաստանեայց Ողբին, որ կ'ըսես պատրաստ է փշրելու միանգամ ընդմիշտ վերջին օղակն ալ անարգ գերութեան շղթաներուն, եւ կրկին հռչակելու լուսապսակ Հինաւո՛ւրքը՝ աղբային անխափառակի յսկականութիւն Հայ աշխարհին:

Տարուած ոչսպիտի խորհրդածութիւններէ, մենք, ուխտաւորներ հայրենակարօտ եւ հարապատներ Մայր-Աթոռի, կը դռնենք ըզմեկ Հայոց մայրաքաղաքի երկաթուղային կայարանը, երբ արդէն մութն է կոխել: Այա կ'առաջնորդուինք զբօսաշրջիկներու հիւրանոցը: Մեղի կը տրամադրեն ամէն յարմարութիւններով հաճելի երկրամէկ սենեակ մը՝ որ կը նայի Արօվեան հրապարակի վրայ: Հոն է արձանը խորհրդաւոր հայրենասէրին, անմահ երգիչը Հայաստանի վերքին: Ան, ալժմ կանգնած իր անասան պատուանդանին վրայ, իր նոր երգը կ'ողէ նոր քնարի մը զուարթ թրթռումներով: Նոր է՞, արդարեւ, պատկերը մեր վերածնող հայրենիքին՝ իր 25ամեայ թարմանկ զիմպոծով, զարաւոր տաժանապղին երկունքէ մը եւ երկամեայ ծննդական արշալոյսէ մը յետոյ:

Բնականօրէն ստոնորակ եւ անմահական ջուրը, որ կուգայ լեռներու ընդերքէն եւ կը հոսի լողարան-լուացարանի ծորակէն առատօրէն, կը յաղեցնէ մեր պապակը: Ալ ամէնօրեայ մեր ըմպելին է ան, անփոխարինելի որ եւ է ողբիցի հեռ, թէեւ Երեւանի «Արարատ»ը համբաւաւոր եղած ըլլայ իր գինիով եւ կոնեակով:

Երաժշտական օրօրներու մէջ, որ հրապարակէն կուգայ, կ'ունենանք մեր երազային քաղցր քունը, մայրական հարազատ շունչին ու համբոյրին տակ՝ զորս հոգերը կը բերեն՝ հայկական բուրումնաւէտութեամբ բռնաւորուած:

Յաջորդ օրը, Յուլիս 1 — յիշատակալից ինձ համար՝ 1922-ի խորհուրդով, — Կիրակի աստուտ, կը փութանք, ուրիշ պատգամաւորներու հետ, Ս. Էջմիածին: Մայրաքաղաքէն մինչեւ մեր Լոյսի Խորանը՝ մեկ կ'առաջնորդէ նորատունկ ու ժպտուն ծառուղի մը: Եւ ահա՛ հնազարեան կաթսիակէները մայր-տաճարին, ՀԱՅ ՍԻՐՏԻՆ խորհրդակցի վերամբարձումները՝ ինքնայատուկ դրօշմովն արուեստին, կանգնած դէմ ան դէմ գոյլ Մասիսներուն եւ քառազագաթ Արաղածին: Դահլիճին մէջ ենք: Ներս կը մտնէ նորընտիր Հայրապե-

տը իր առանձնասենեակէն՝ ժպտաչուրթն: Հայրական համբոյր մը իր պատուիրակի ճակտին՝ եւ ասոր կողմէ՝ որդեական համբոյր մը անոր օժեալ Աջին: Կը յայտնէ ցաւ մեր ուշացումին, եւ ուրախութիւն՝ յամենայն դէպս մեր ալ ժամանումին: Մտերմիկ եւ դորովալիւր շունչ մը իր խօսակցութեան մէջ՝ կ'ոգեւորէ ունկնդիրը, որ նոյնպէս չի ծածկեր իր վիշտը ակամայ յապաղումին համար, եւ իր ու իր ժողովուրդին խնդակցութիւնը՝ Լուսաւորչի առաքելական Աթոռին վերայ բազմած տեսնելով՝ իր եօթնամեայ խոհական պաշտօնավարութեամբ հանուր Ազգին համակրութեան արժանացած Տէր Տեղակալը:

Քիչ յետոյ կը կազմուի եկեղեցական թափօրը՝ առաջնորդելու համար Վեհափառը Ս. Էջմիածնի մայր տաճարը: Հին օրեր յիշեցընող խռոն բազմութիւն մը լեցուցած է պատկառելի սրբավայրը: Կը նշմարուին նաեւ պետական ներկայացուցիչներ: Պատարադէշը ինքն է, նորընտիր Կաթողիկոսը, որ պիտի կատարէ տասը վարդապետներու եպիսկոպոսական անդրանիկ ձեռնադրութիւնը: Այնտեղ է նոյնպէս Տանն Կիլիկիոյ Հայարապետը, մշտադալար եւ չէն-չող, որ չ'ուզեր եւ չի կրնար երբեք ծերանալ, կարծես դադանի խոստում առած կեանքի անհատաճոտ Ադրիւբէն: Մեծահանդէս արարողութեամբ տեղի կ'ունենայ ձեռնադրութիւնը: Վկաներու կարգին մէջ կը մտնէ իմ աշխարհական ընկերակիցը՝ աշտանակ ի ձեռին: Տպաւորիչ է ուզին տեսարանին ընդհանրապէս: Սրտայոյզ է մանաւանդ շնորհաբաշի ծորումը հայկանոյշ միւռնին, որով հայրապետական բժժամատը օրհնութեամբ կ'օժէ ու կը սրբէ ճակատներն ու արիւրը կոչուած տաններուն: Մեր լոյիկ մաղթանքը, որ անոնք բլլան նաեւ ընտրեալներն ազգին եւ Աստուծոյ, միեւնոյն Հոգիէն ստանալով շնորհաց բազմադան «բաժինքը» վերադիտողի եւ տեսուչի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ:

Անձրեւի ցօղումներուն մէջէն կը վերադառնանք Երեւան՝ մեր բնակարանը: Պահն է ինքնամփոփ խորհրդածութեան Եկեղեցւոյ վերածնունդի շուրջ: Ո՛րքան շատ դործ կայ կատարելիք, եւ ո՛րքան պատասխանատուութիւն՝ ստանձնելիք: Եւ ինչ որ տեղի ունեցեր էր երկու Կիրակիներու ընթացքին՝ ո՛չ ծէս էր լոկ եւ ո՛չ ալ սնամէջ արարողութիւն: Արտայայտութիւնն էր այն Ոգիի մը՝ որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զարթօնքը կը բնորոշէ, քաջարեութեամբ՝ պատկան իշխանութեանց:

Կ'անցնին քանի մը օրեր: Կ'ունենամ առանձնական տեսակցութիւններ Նորին Վեհափառութեան հետ: Կուտամ անհրաժեշտ տեղեկութիւններ մեր շրջանի դործերու մասին: Կը զոհացնեմ իր հետաքրքրութիւնը՝ արժանանալով իր հաւանութեան: Ի մէջ այլոց, ի նշան գնահատութեան մեր ժողովուրդի արժանաւոր զաւակներէն՝ Պ. Հրանտ Նիքոթեանի եւ Պ. Ռդգալլահ Ճորճի եկեղեցաշէն եւ զո-

հոգաւոր զգացումներուն, որոնց թարգմանը կը հանդիսանամ Ն. Ս. Օծութեան մօտ, նա կը հաճի, հայրապետական կոնդակով, Ս. Գր. Լուսաւորչի ոսկեայ եւ սկանակուռ շքանշանը շնորհել անոնց:

Վեհ. Հայրապետը քանիցս շնչեց, իր խօսակցութեանց ընթացքին, Եկեղեցւոյ եւ Ժողովուրդին միասնականութեան ամենաժեշտութիւնը, եւ այս ուղղութեամբ ջանք չխնայելու աւագ պարտականութիւնը ամենուն կողմէ՝ համաձայն իւրաքանչիւրի կարողութեան, պաշտօնին եւ իրաւասութեան սահմանին: Իր հոգին ներշնչումն ունի Հայաստանեայց Հոգիէն: Համայն հայոց հայրն է նա: Սէր եւ գուրգուրանք կը բխին անոր սրտէն, ամենուն համար անխըտիր: Զունի՞ ինքն ալ պաշտամունքը տիեզերական Հօր, որ իր անձրեւը կը տեղացնէ եւ իր արեւը կը ճառագայթեցնէ բոլորին վրայ հաւասարապէս, որպէսզի ոչ մէկը զրկուի իր շնորհներէն եւ ամենք ըլլան մէկ: Իր բազումները բաց են նոյն իսկ անոնց համար՝ որոնք հեռացածներ են հայրենի տունէն եւ մոլորածներ, ինչպէս նաեւ անոնց համար՝ որոնք, մնալով մէկտեղ տան մէջ հայրական շունչին տակ, անձանօթներ են Տան ոգիին, տարուած՝ նախանձի եւ քէնի բերումներէ: Հայրապետական այս Ոգիով է որ պարտի իրականապէս սրահանջուած միասնականութիւնը, եւ այդ՝ Եկեղեցւոյ հովանիին տակ, մասնաւորապէս Սփիւռքի մէջ: Եկեղեցին պիտի ըլլայ, ինչպէս եղած է անցեալին մէջ, միակ բարձրագոյն հողինակութիւնը, որ իր պատկանելիութիւնը կ'ստանայ Մայր-Հայրենիքի սրտին վերայ կոթողուած Ս. Էջմիածնի ընդհանրական Մայր-Աթոռէն: Այդ հեղինակութեան առջեւ, որ կը բխի ոչ թէ տիրակալական, այլ հայրական ոգիէ, անհրաժեշտ է որ խոնորհին ամէնքը եւ այնտեղ գտնեն իրենց միացման կէտը, մշակութային մարդին մէջ առաւելապէս: Զգացումի եւ մտածումի, կարծիքի եւ համոզումի տարբերութիւնները, ազատութենէն առնելով իրենց անբռնարարելի իրաւունքը, առանց անհաշտ հակառակութեան իրերանախառն ոգիի, հոն պիտի հանդիպին հանգուլթող ողջմտութեան: Պայքարները հոն պիտի ըլլան լոյսի շողարձակումներ՝ գտնելու վերջին ըզձալի գաղափարականը կամ կատարելատիպը՝ որուն հորիզոնը աշխարհի խուսափողական է եւ անհաս, ո՛րքան Փիղիկական հորիզոնը մեր երկրադունդին:

Այս սկզբունքներէն առաջնորդուած, լայնախոհ Հայրապետը, Եկեղեցւոյ պիտի պարտաւորութեանց իր կատարեալ գիտակցութեամբ, եւ հայրապետական հեղինակութեան հետ զուգորդելով հայրական շնորհալի քաղցրաբարոյութիւնը, հրահանգեց շարունակել խաղաղարար ու հաշտարար ընթացքը՝ որուն ջանացի հետեւիլ այս շրջանին մէջ եւ որքան կը ներքէին իմ համեստ կարողութիւնները՝ իմ կոչումի բերումով ու պահանջով: Ինձ տրուած կոնդակէն զատ, որով կը հաստատէր զիս իմ պաշտօնիս մէջ, խոստացաւ փութացնել

ՎԵՀԱՇՆՈՐ Հ. Տ. Տ. ԳԱՐԵԳԻՆ Ա.
Հայրապետ Մեծի Տանն Լիլիկիոյ

Նաեւ իր անդրանիկ կոնդակը՝ ուղղուած համայն հայութեան, ինչպէս նաեւ նախապէս խմբադրուած եւ Ազգային-Եկեղեցական Ժողովի բովէն անցած նոր Սահմանադրութեան նախագիծը, պատճէնով միասին ժողովական արձանագրութեանց՝ զորս դրաւ իմ տրամադրութեան տակ, տեղեակ պահելու համար զմեզ Ազգն ու Եկեղեցին չահազրկող զրոծանութեանց եւ առաջադրութեանց :

Ուստի, իրբեւ պատգամաւորներէն մէկը ազգային-եկեղեցական բնոյթ ունեցող պատմական այդ մեծ ժողովին եւ Պատուիրակը Ն. Ս. Օծութեան, լսելով իր լուսարանութիւններն ու թելադրութիւնները, եւ կարգալով ժողովական արձանագրութիւնները, ի վիճակի եւ պարտք կ'զգամ այժմ սկսիլ իմ զեկոյցը, անբարդառնալով նախ ժողովի կարեւոր որոշմանց վրայ, եւ ապա անցնիլ զեկոյցի երկրորդ մասին՝ որ սխիտ ըլլայ տեղեկատուութիւն Մայր-Հայրենիքի վերադարձը : Պիտիւ տամ, ինչպէս ըսի, ինչ որ տեսայ, լսեցի եւ կարգացի, խառնելով անոնց իմ անձնական տպաւորութիւններն ու խորհրդածութիւնները՝ հաւաստիօրէն վկայուած իրողութեանց համաձայն :

Կաթողիկոսական ընտրութեան առիթով Պատգամաւորներու խմբակար

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐ

Աղղալին-Եկեղեցական Ժողովը գումարուած է Ս. Էջմիածնի մէջ, 1945 Յունիս 16-27: Ունեցեր է եօթը նիստեր: Ներկայ եղած են նախապէս 111 եկեղեցական եւ աշխարհական պատգամաւորներ Մայր-Հայրենիքէն եւ արտասահմանի բոլոր թեմերէն: Ապա այդ թիւը բարձրացած է 121-ի, որոնցմէ 18 եկեղեցական եւ 59 աշխարհական Սովետական Միութենէն եւ 16 եկեղեցական ու 28 աշխարհական՝ գաղութներէն: Մինչեւ կաթողիկոսական ընտրութիւնը Ժողովին նախադաճած է Տանն Կիլիկիոյ Տ. Գարեգին Ա. Հայրապետը՝ իսկ ընտրութենէն յետոյ՝ Ամենայն Հայոց Տ. Տ. Գեորգ Զ. Վեհ. Կաթողիկոսը:

Առաջին նիստին մէջ Տեղակալ Սրբազանը կարգացած է զեկոյցն իր եօթնամեայ պաշտօնավարութեան: Անծանօթ չէ ոչ ոքի, եւ ոչ ալ տեղն է բացատրել, այն ամենադժուարին պայմանները՝ որոնց տակ գործեց Ն. Երրազնութիւնը, հիմնալի կորովամտութեամբ եւ կշռադատող պարզապիտութեամբ, ոչ միայն չվտանգելու համար այն դիրքն այլ՝ որու մէջ կը գտնուէր Մայր Աթոռը բազմապիսի փորձութիւններու հետեւանքով, այլ նաեւ կարենալ վերադարձնելու համար անոր՝ իր երբեմնի ներքին արժէքն ու բարոյական հեղինակութիւնը: Նա, այսպէս, մշակած է բարեւոյ յարաբերութիւն Սովետ Հայաստանի եւ Սովիտ Միութեան կառավարութեանց հետ, դիտնալով իր եկեղեցականի կոչումին հետ ուղղամտորէն հաշտեցնել իր հայրենասիրական զգացումները: Հայրենական պատերազմի ընթացքին իր ցուցաբերած արիական շարժոյթը, որ աւանդական է Հայոց Հայրապետութեան համար, բարձրացուցած է վարկը Ս. Աթոռին եւ դիւրացուցած՝ անոր վերականգնման նախնական աշխատանքները: Ասոր ապացոյցներէն մէկն է Մարաշխառ-Հրամանատար Ստալինի հետ իր ունեցած տեսակցութիւնը, նախ քան Հայրապետա-նալը, Հայ Եկեղեցւոյ վերաբերեալ խնդիրներու մասին, որոնք այն-քան պատրաստակամօրէն նկատի առնուած են մեծ Առաջնորդին կողմէ: Վերադարձուած են, առանց աղարկութեան, խնդրուած եկեղեցական կարգ մը շէնքեր, որոնց շարքին նաեւ Գէորգեան ձեմարա-

նր: Այս առաջին քաջալերական քայլն էր, առնուած խոհականօրէն, որ պիտի ունենայ՝ կը յուսանք՝ իր յաջորդները: Այս ուղղութեամբ տրուած խոստումները՝ պատճառներ՝ կան հաւատալի նկատելու: Համբերատար եւ անվճատ հոգիով գտնել պատեհ առիթը եւ օգտագործել՝ զայն՝ ծանրակշիռ ու կենսական հարցեր լուծելու, իմացական կարողութեան եւ հեռանկատ դատողութեան գործ է: Ազոնցմով օգտուած ըլլալու փաստը տուած է Ն. Ամենապատուութիւնը իր տեղակալական շրջանին: Վերակազմելու համար Աթոռը՝ նախապատրաստական լուրջ աշխատանքներ էին անհրաժեշտ: Զեռնարկներ ըրած է այս նամբով, զրեթէ առանձին, զնելով հիմերը վանական կազմակերպութեան, նոր միաբանութեան մը՝ աւելի կամ պակաս յարմարութեամբ տարրեր հաւաքելով եւ եկեղեցական ծառայութեան կոչելով: Յետոյ, կարելի է ըսել, թէ նա ժողովին առջեւ դրած է լաւ պատրաստուած ատաղձներ, խելացի դասաւորումով խընդիրներու՝ որոնց լուծումը, հետո ծայրայեղութիւններէ, համապատասխան պէտք էին ըլլալ ժամանակի պահանջումներուն:

Երկրորդ նիստի մը մէջ, ակադեմիկոս Ստ. Մալխասեան, որ մէկըն է եղած աշխարհական պատգամաւորներէն, առաջարկած է տունէ 500ամեակը Հայրապետական Աթոռին՝ 1441-ին Սիսէն Ս. Էջմիածին փոխադրման, ինչ որ մենք փորձեցինք ընել ճիշտ թուականին այտով: Այս մտածումն ունեցած է անշուշտ քննադատ-պատմաբանը՝ թելադրելով Ամենայն Հայոց նորընտիր Կաթողիկոսի եւ Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետի, երկու վաղեմի ընկերակցներու բարեգէպ ներկայութենէն ազդային եկեղեցական աշպխատի պատմական եւ աննախընթաց ժողովի մը մէջ: Այսպիսի գործակցութիւն մը երկու Աթոռներու, յամենայնի գերազահութեամբը առաջինին, պայմաններէն մէկն էր հարկաւ իրականացնելու եկեղեցական միասնականութիւնը: Ատոր համար, Եկեղեցւոյ միակ գերագոյն պետին բոլոր ստորոգելիները հաւասարապէս տեսնել մասնակի Աթոռի՝ մը դահակալին վրայ, անտարակոյս իրաւական տեսակէտով պիտի չըլլալ ուղիղ: Բացառիկ պահանջ մը կամ պատահականութենէ մը ծրնուելու առած Կիլիկեան Աթոռը պարտաւոր էր կախումի աւելի լայն դիտակցութեամբ մը վերաբերուիլ պատմականօրէն աւելի բարձր հեղինակութեամբ օժտուած Մայր-Աթոռին հանդէպ: Եւ բարեբախտաբար, Տ. Գարեգին Ա. Հայրապետ Տանն Կիլիկիոյ, մէկը Մայր-Աթոռի երախտագէտ եւ ամենէն նուիրուած ու բազմապատասակ միաբաններէն, անկասկած կը կրէ իր մէջ այս խոնարհ ուղին. եւ նորընտիր Գահակալը Ամենայն Հայոց Մայր-Աթոռին, ճանչնալով մէկտեղ Կիլիկեան Աթոռին ներկայիս ունեցած կարեւորութիւնը Սիւրբիոյ եւ Լիբանանի հայութեան համար, դիտէ պահել Ս. Էջմիածինը իր հրաշքին եւ արժանաւոր գիրքին մէջ:

Եկեղեցիէն վերջ կենսական հարցերէն մէկն ու առաջինն է եղած Գէորգեան ձեմարանին — շիտակ է որ չմոռցուի Գէորգ Դ-ի նման բազմաբախտ հայրապետի մը անունը այս հաստատութեան վրայ — վերաբացման խնդիրը: Շէնքի վերադարձումի հետ՝ Ամեն Տ. Տեղակալը յաջողած էր արտօնութիւն ձեռք բերել վերաբանալու նաեւ հոգեւոր այդ հիմնարկը՝ պատրաստելու համար նոր հոգեւորականներ վեցամեայ ուսումնական շրջանով: Ի՞նչ տարակոյս որ կարգ մը դժուարութիւններ կան տակաւին հարթութիւնք, մասնաւորապէս ուսանողներ դնելու եւ անոնց տարիքի վերաբերմամբ: Յուսալի է, սակայն, որ լաւ սկսուած գործը՝ լաւ ալ վերջանայ: Բայց միանգամ ընդմիջտ պարտի դիմնալ Սփիւռքի հայութիւնը, որ ձեմարանին տնտեսական մատակարարութիւնը ապահովել՝ առաւելագոյն չափով պիտի բլլայ ի՛ր պարտականութիւնը: Իբրեւ սկզբնաւորութիւն, նախատեսուած է 40 աշակերտներու ընդունելութիւնը, իսկ իրբեւ տարեկան պիւտոճէ՝ 1,150,000 ուրբի կամ 230,000 տոլար: Պատգամաւորներէն շատեր ինքնակամօրէն յանձնառու են եղած վերցնել իրենց բաժինը անձնապէս կամ յանուն իրենց ներկայացուցած Թեմին: Մերը չի կրնար կաղմել բացառութիւն: Սան Փաւլոն եղաւ առաջին մասնակցողը՝ չորս ազգայիններու կողմէ:

Այստեղ պարտք կ'ըզած յայտնել հրապարակով, թէ՛ Վեհ. Հայրապետի կարգապարտութեան համաձայն, յանուն Հարաւ. Ամերիկահայոց Առաջնորդութեան, իրեն յանձնած եմ միայն 5,000 տոլար կամ 20 հազար փեսօ: Մնացած եւ տակաւին հանգանակուելիք դումարներով յանձնարարուած է ղեկ եւ ուղարկել անհրաժեշտ աստիճաններ թէ՛ ձեմարանին եւ թէ՛ միաբանութեան համար: Ուրախ եմ յայտարարելու, թէ՛ ձեմարանը արդէն բացուած է, ըստ հեռագրալուրի մը, թէ՛ եւ ուղղակի եւ մանրամասն տեղեկութիւններ չենք լսած տակաւին:

Վերականգնած Մայր-Աթոռը անկասկած պիտի ունենար նաեւ իր սեփական տարարներ՝ կարենալ հրատարակելու համար իր պաշտօնաթերթը եւ այլ եկեղեցական, բարոյական, բանասիրական, գրական երկեր: Պարբերաթերթը, «Էջմիածին», սկսած էր արդէն գոյութիւն ունենալ, ինչպէս գիտենք: Իսկ տղարանի համար, Պէյրուսի պատգամաւորներէն Պրն. Մկրտիչ Մարկան, խոստացեր է իր կողմէ ընել կարեւոր նուիրատուութիւն մը՝ Մայր Աթոռը օժտելով տողաշար մեքենայով մը, եւ արժանացած է Վեհ. Հայրապետի բարձր գնահատութեան:

Այս առիթով քննարկուած է նաեւ Ս. Էջմիածնի տարեկան ընդհանուր պիւտոճէն, որուն համար նախատեսուած է 3 միլիոն հարիւր հազար ուրբի կամ 620 հազար տոլար: Այս դումարը պիտի ապահովեն Մայր Հայրենիքի եւ Սփիւռքի եկեղեցական թեմերը՝ կամաւոր

13864

նուիրատուութիւններով ու նաեւ որոշ յանձնառութիւններով: Այսպէս, իւրաքանչիւր թեմ իր եկամուտին հինգ առ հարիւրը պիտի յատկացնէ այս նպատակին՝ «Լուսաւորչի լուծաբ» անունին տակ:

Նկատի առնուած է նաեւ մայր-տաճարի հիմնական նորոգութեան անհրաժեշտութիւնը: Ազոր համար 5 միլիոն ռուբլի կամ 1 միլիոն տուարի պէտքը հաստատուած է: Ուրախաւիթ է հաղորդել ձեզ, թէ Ժողովի փափովն յետոյ՝ Վեհ. Հայրապետը ստացած է աւետարեւր հեռագիր մը Պ. Յրշաի Գարակէօղեանէ, որուն համաձայն անձանթ պատուական ազգային մը կը փափաքէր դիտնալ, ոչ միայն այդ նորոգութիւնը գլուխ հանող ամբողջական ծախքը, այլ նաեւ միաբանութեան տնտեսութիւնն ապահովող տարեկան պիւստէն: Ն. Յրքութիւնը տուաւ պատշաճ պատասխանը: Զգիտենք, սակայն, թէ ցարդ որ եւ է գործնական՝ քայլ առնուեցա՞ւ, եւ թէ ո՞վ էր այդ անձանթ Սամարացին: Յամենայն դէպս, այս բացառիկ բախտաւորութիւնը Մայր Աթոռին՝ չի թեթեւցներ անշուշտ մե՛ր ալ պարտականութիւնը անոր հանդէպ: Կարիքը մեծ է, զի նիւթական թէ բարոյական ընկիւններ շատ են:

Հինգերորդ նիստի ընթացքին, որ՝ ըստ ընկալեալ սովորութեան՝ գումարուած է մայր տաճարին մէջ, կատարուած է կաթողիկոսական ընտրութիւնը: 111 պատգամաւորներէն 110-ի դադտնի քուէնքերով, որ է՝ միաձայնութեամբ, ընտրուած է Ամեն Տ. Տեղապալա՞, որ հռչակուած է Տ. Գեորգ. Զ. ԿԱՌՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՅԱՅ, ինքն ըլլալով 129երորդը հայրապետական ցանկին մէջ: Աւելորդ է ըսել, թէ ի՛րն է եղած այն մէկ քուէն՝ զոր տուած է իր եղբայրակցին՝ Տանն Կիլիկիոյ Տ. Գարեգին Ա. Հայրապետին: Մեզի հետ՝ մեզմէ ուշ եկողներն ալ իրենց ձայները միացուցին 110 քուէնեքուն:

Այսպէս, 500 տարիներ յետոյ, որչափ ալ Կիլիկիոյ Հայրապետներէն ո՞մանք անձնապէս յարաբերութիւններ մշակած ըլլան Մայր Աթոռին հետ, առաջին անգամն էր որ Ամեն. Հ. Կաթող. կը գտնէր արդարացումն իր անուանակոչութեան, իր գերադոյն հեղինակութեան պաշտօնական ճանաչումովը Կիլիկիոյ Հայրապետութեան կողմէ, որով եւ Եկեղեցւոյ միասնականութեան հաստատումովը հայաբնակ ըլլոր շրջանակներուն մէջ: Կ'ակնկալուի այժմ, որ վերջ գտնէ, իրապէս եւ իրաւապէս, Աթոռի երկուութիւնը, միութեամբ մը՝ որ կախում ունենայ ոչ միայն աթոռակալներու անձերու բարի տրամադրութիւններէն, այլ նաեւ ու մանաւանդ Մեր Եկեղեցւոյ քրիստոնէական եւ Ժողովրդապետական ոգիէն, Լուսաւորելով հայրապետական համադրային իշխանութեան հիմն եղած: Ոչ մէկ տարակոյս, թէ նորընտիր Գահակալը իր անձին վրայ պիտի ադիբցնէ ակնարկուած ոգիին վեհափառութիւնը, հետեւելով օրինակին Ժո-

յարկանուէր ու հայրենասէր մեր մեծ հայրապետներուն: Մաղթելի է ի սրտէ, որ իրմով մեր դարաւոր Եկեղեցին մերկանայ ժիւղած ընդմիջա իր սուգի ցնցոտիներէն, եւ հազնի վերատին իր երբեմնի ծիրանին ցնծութեան, իրբեւ նորափետուր զարդարուած հարսը յաւիտենական փեսային:

Կեկեղեցւոյ միասնականութեան հաստատման հետ իրաւաւոր անհրաժեշտ դատուած է նաեւ նոր ու միօրինակ Սահմանադրութեան մը խորադրութիւնը: Վեհափառը ինքը պատրաստած է անոր նշանադիրը: Ծանրախոհ Հայրապետը, սակայն, չէ ուզած որ ~~խորադրութիւնը~~ մտեցուի այդ կարեւոր ձեւնարկին: Նախագիծը, նախադասութեան եւ աւանդականութեան կողմէ սրբազրուած, ներկայացուած է Օրդովի քննութեան եւ հաստատման: Կարգ մը դիտողութիւններէ յետոյ, քննուեալ է Վեհ. Կաթողիկոսի առաջարկը՝ մասնաւորապէս՝ նութեանց չմանկու, քանի որ այդ նախագիծը պիտի տրուէր ~~ան~~ մամանակաւոր զործադրութիւն, եւ ձեռք բերուած փորձառութեան ներու համադրութեամբ ապագային պիտի ձեւուէր ~~ամբողջական~~ Սահմանադրութիւնը եւ պիտի ենթարկուէր երկրորդ ժողովի մը քննութեան եւ վերջնական վաւերացման:

Ասկից վերջ կատարուած է նաեւ ընտրութիւնը Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդին: Ընտրուած են 5 հոգեւորականներ եւ 4 աշխարհականներ: Այսպիսի խառն կազմ մը՝ համաձայն է եւ ջրիստոնէական սկզբունքներուն, եւ մեր Եկեղեցւոյ ոգիին, եւ պէտք է ըլլայ օգրնակ մեր եկեղեցական բոլոր կազմակերպութիւններուն՝ Մայր Հայրենիքի եւ մասնաւորապէս Սփիւռքի մէջ: Եկեղեցին հոգեւոր հիմնադրութիւն մըն է, որ ունի նոյն ատեն իր յարչական եւ մասնակցարարական աշխատանքները: Հոգեւորական թէ աշխարհական, ~~ազգայն~~ տին զործակցարար տանիլ այդ աշխատանքները, մէկն ու միւս հաստատարապէս հետաքրքրուելով հաստատութեան հոգեւոր կոչմանով ու կեանքով: Տեղեակ պարտին ըլլալ անոր կրօնական նկարագրին եւ վարչական կառուցքի պահանջներուն եւ օրէնքներուն, կերպարանով դանտը անթերի կերպով եւ հաւատարմօրէն:

Այն հարցումին, թէ «Ժողովը նկատի պիտի առնէ՞ Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան հարցը», — հեռաւեւ Հայրապետը պատասխանած է. «Ազգային-Եկեղեցական ներկայ ժողովը բարեկարգութեան հարցով զբաղուելու հնարաւորութիւն չունի, թէ՛ ժամանակի սղութեան եւ թէ՛ այլ պատճառներով»: Տարակոյտ չիկայ, թէ այսպիսի ծանրակշիւ հարցի մը լուծումը կը պահանջէ, ամէն բանէ առաջ, մասնադիտական աշխատանք եւ զոռչաւոր մերձեցում՝ ձեւականէն աւելի էականը նկատի առնելու: Բարեկարգութեան պահանջը — ինչպէս մաղթանքը — ամէն ժամանակի համար է, եւ կախում ունի զըլլաւորարար եկեղեցական կարգապահական ոգիէն եւ լայնօրէն

րմբռնուած րարեպաշտական զգացումէն, հետու փառասիրութիւն
րուրող ու գգուող թաքուն եւ յայտնի ձգտումներէ: Ամէն ինչ պար-
աի րիւիլ ծառայութեան րացարձակապէս անշահանդիւր ոգիէ:

Այս է խտացումն այն աշխատանքներուն՝ զորս կատարած է Ազ-
գային-Եկեղեցական Ժողովը, իմաստուն ղեկավարութեամբ Ամենայն
Հայոց Հայրապետութեան Տէր Տեղակալին, ապա Կաթողիկոսին եւ
Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետին: Այս գործառնութեանց րարեյաջող ել-
քը, տարակոյս չիկայ, թէ կը պարտինք այն նախնական լաւ խորհը-
ւած ու դասաւորուած աշխատանքներուն՝ զորս տարած է նորընտիր
Կաթողիկոսը իր տեղապահական շրջանի ամբողջ տեւողութեան:

Կանցնինք, այժմ մեր ղեկիցի երկրորդ մասին՝ որ կը վերաբե-
րի Մայր-Հայրենիքին:

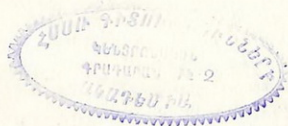

ԵՐԵՒԱՆԻ ՕՓԵՐԱՆ

Ե Ր Ե Ի Ս Ն

Հայաստանի մայրաքաղաք

Պատգամաւորներու պաշտօնն էր, անկասկած, մասնակցիլ Ս. Էջմիածնի մէջ գումարուած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին, եւ այդ հանգամանքով կատարել մեր վրայ դրուած պարտականութիւնները խզմատօքնէ:

Այս գեղեցիկ պատեհութիւնը, սակայն, մեզ բախտաւորեց տեսնելու նաեւ մեր Մայր-Հայրենիքը, ականատես եւ ակնջալուր ըլլալու անոր յառաջդիմական քայլերուն, անոր կատարած նուաճումներուն եւ վերելքին՝ զանազան մարզերու մէջ: Բացառիկ էր մանաւանդ իմ պարագան, քանի որ, ուրիշներու կարգին, ինքս ալ երկրորդ անգամ ըլլալով կ'այցելէի Սովետական Հայաստան: Առաջին տպաւորութիւնս, նիւթական կառուցուածքներու տեսակէտէն՝ մայրաքաղաք Երեւանի մէջ, եղաւ մէկու մը՝ որ նոր կը տեսնէ Հայոց Ռատանը, ա'յնքան կերպարանափոխուած էր այն 23 տարիներու ընթացքին, այսինքն՝ իմ առաջին այցելութենէս ի վեր:

Պարզելէ առաջ իմ տեսածներս, լսածներս ու տպաւորութիւններս, կ'ուզեմ յիտարարծ թուցիկ ակնարկով մը անդրադառնալ այն Ոգիին վրայ՝ որ մէրն է եղած անցեալին մէջ, մէրն է ներկայիս եւ մէրը պիտի մնայ յաւէս, ինչ փոփոխութիւններ ալ որ կրէ ան՝ կիսակի եւ պատմական զանազան փոփոխութիւնները:

Այդ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ՈՂԻՆ է՝ տեղեւորո՞ւ եւ շինարար:

Հա'յն ալ ունեցեր է իր նախապատմական-աւանդական շրջանը: Մ. Խորենացի, որ այսօր իր պատուաւոր աթոռը կ'ունենայ դարձեալ մեր երկրին մէջ, պատկերացուցեր է մեզի այդ շրջանը, գուսանական բամբուկութիւններէն ու զրոյցներէն առնելով դէմքերն ու դէպքերը, Հայկի, Արամի, Արայի, Տիգրան-Տիգրանուհիի, Տորքի, Եւայի, դիւցազնութիւնները: Անոնց մէջ պայծառօրէն կ'զգացուի ազատական շունչը, որ՝ արիական մարտնչումներով դէմ կը կանգնի բռնապետութեան եւ կը խորտակէ գերութեան լուծը՝ շինելու համար իր սեփական Տունը, Հայրենիքը: Խաղաղ ներթափանցում եւ շինարարութիւն՝ կը բնորոշեն իր շունչը, որով կը դարբնուի հայ նկարագիրը: Կայ նաեւ ընտանեկան սրբութեան եւ անձեռնմխելիութեան նախանձախնդրութիւնը՝ անրոնարարելի գեղեցկութեամբ դարձած գրաւիչ: Կայ անվաճառելի հայրենասիրութիւնը՝ որ օտար դաւաճան թագի փառքը կ'ընդոտնէ: Եւային: Անուանենք զայս, ըստ աւանդական սովորութեան, Նախալետական շրջան:

Ունինք Արտաշիսեան Հարստութիւնը: Տեսարան կուգան մասնաւորապէս Մեծն Տիգրան եւ Արտաւազդ Բ.: Մէկը՝ ըստ երեւոյթին՝ աշխարհակալական արկածախնդրութեամբ, ի հեճուկս հաւա-

նականաբար Հոռմի տիրակալական ձգտումներուն: Բայց Տիգրան ունի նաեւ ու մանաւանդ իր շինարարական եւ մշակութային ձեռնարկները: Ազեքսանդրոսի տարածուած հելլենականութիւնը դարգացական լայն ուղի մը կը բանայ նաեւ Հայաստանի մէջ: Իր որդին Արտաւազդ կը քաշէ նոյն ճամբէն եւ ջահակիրը կը հանդիսանայ իմացական այս նոր շարժումին՝ իրրեւ պատմաբան եւ թատերբեմակ: Կարճ կ'ըլլայ, սակայն, այս շրջանը, շնորհիւ Հոռմի նենգամիտ քաղաքականութեան:

Քրիստոնէութեամբ մեր երկիրը աստիճանաբար կ'առնէ նոր դիմադիմ՝ ողեկան խորքի բիւրեղացման ճամբով: Կ'ունենանք Արշակունեաց թագաւորութիւնը, եւ ասոր հետ Հայոց Հայրապետութիւնը: Անձանօթ շին գէմքերը Մեծն Տրդատի, Լուսաւորչի, Վերդանէսի, Ներսէսի, նաեւ Արշակի եւ Պապի, հուսկ՝ Վառժապուհի եւ Սահակ-Մեսրոպի: Փաղանդը մեր Թարգմանիչներուն, որոնք՝ Գիրի եւ Գիրքի գոյգ տիտաններու շուքին ու շունչին տակ՝ կը դարբնեն մեր Ոսկեդարը: Ազգային, գոյութեան ողեկան թագաւորութիւնը:

Արշակունեաց դահի բարձումէն յետոյ կուգայ մարգարանական շրջանը: Կը վտանգուի ներքին անկախութիւնն իսկ: Սահակ-Մեսրոպեան շունչով տողորուած հոգեւորականութիւնն ու նախարարութիւններ, սակայն, Ղեւոնդեանց եւ Վարդանանց առաջնորդութեամբ, իրենց արիւնի գինով իսկ, կը դիմակային վտանգին, եւ անհաւասար կռիւով մը՝ որ կը շարունակուի Վահանեանց հրաշալի խիզախումներով,՝ կը վերականգնեն պատիւը հայրենիքին եւ կը պաշտպանեն ազատութիւնը խղճին՝ զոր բռնաբարել կը փորձէին մոխրապաշտ ձեռքեր: Այսպէս, Հայ Եկեղեցին կ'սկսի իր նախաին՝ մական դերը ոչ միայն ազգապահպանման, այլ նաեւ զայդ հնարաւոր ոչ մշակութային թագաւորութեան աւելի եւ աւելի հաստատման եւ տարածման: Մանդակունի եւ Փարպեցի գէմքեր են, որոնց կեանքին եւ գործերուն մէջ կը փայլի հաւասարապէս ճշմարիտ հայրենասիրութեան եւ մտաւորական լուսաւորութեան անմեռ ուղին:

Ունեցեր ենք, եօթներորդ դարէն սկսած, արարական արշաւանքներու եւ ոստիկաններու ժամանակաշրջանը: Եւ այդ դառն օրերուն մէջ ո՛րքան յուզիչ է պահերը Զորավորեցի Սահակ Հայրապետին: Անոր մէջ խտացած կը տեսնենք Հայ Եկեղեցւոյ ուղւոյն եւ հայ հոգեւորականութեան կրօնական եւ ազգային զգացումներու ա՛յնքան ներդաշնակ ընդխառնումը: Ահա անշնչացած մարմինն ա՛նոր՝ որուն դէմ պատկառանքով կանգնած է ոճրային ծրագիրներով բռնաւորուած բռնաւորը: Եւ ողորք ու բողոքի ողջունագիրը, հանդուցեալի կարկամ ձեռքէն առնուած, զինաթափ կ'ընէ անողորմը: Դիակն իսկ հօրը է փրկելու հայրենիքը՝ որ հասած է կործանումի գոլոր: Արի ժողովրդապե՛տն է այն:

Յիշե՞նք Բագրատունեաց Հարստութիւնը՝ իր ճարտարապետա-

կան հրաշակերտներով, որոնց բեկորներն անգամ արդի ղեկունական աշխարհի հիացական գնահատութեան են արժանացած: Հո'ն է Անին, իր հաղարումէկ, եթէ ոչ եկեղեցիներով միայն, այլ զանազան հիմնարկներով, այժմ վանտալական ձեռքերով հողին՝ հաւասարած: Նոյն ճակատագրին են վիճակուած Արծրունեաց ձեռակերտ Աղթա-մարի տաճարական եւ պալատական արուեստի գլուխ-գործոցները: Տրդատ եւ Մանուէլ ճարտարապետներ տուած են զանոնք մեզի: Եւ ստաջինը դեռ կը վերապրի Պոլսոյ Այա Սոփիայի մէջ, իրմէ խնդրութեամբ մասնակցութիւնը բերած ըլլալով անոր վերանորոգման աշխատանքին: Այս բոլորին վրայ կայ կնիքը հայ ստեղծագործ երեւակալութեան եւ հայ եկեղեցւոյ ոգւոյն ներշնչման. այն ոգիին՝ որ բարձրորէն կը գնահատէ արուեստին ներգործական ազդեցութիւնը կրօնա-բարոյական ապրումներուն վրայ մարդկային խմբաւորումներուն, պահելու եւ մշակելու համար միանգամայն ազգային ինքնուրոյնութիւնը համամարդկային ստուգաչափով:

Ո՞ր հայու մնաց անձանթ ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱԻԻԹԸ, որ հազար դարեր առաջ ծնաւ Հայ Հոգիին, ապրեցաւ եւ ոգորեցաւ որպէս մէկ նոր մարմնացումը Հայոց զիւցաղնական առաքինութեանց, վեհանձնորէն եւ արգարորէն ըմբոստ ոգիին՝ բունութեան եւ անիրաւութեան բոլոր շար ոգիներուն դէմ: Մենք կը տեսնենք անոր մէջ արեւ-թանգի եւ «վիշապաբաղ» վահանը, իր զլթաներուն մէջէն որոտացող Արտապար, երկաթէ դռներու առջեւ սպասող Առիւծ-Մհերը, որոնք՝ միացած մէկ շունչի մէջ՝ կենդանի վիպաներն են այսօր վերածնող մեր հայրենիքին:

Տեղը չէ, եւ երկար պիտի ըլլար, տալ շարքը մեր պատմութեան այն իրերալմուրդ կայքերուն կամ շրջաններուն, որոնցմէ մէկին մէջ ի հանդէս կուգան Ռուբինեաններ՝ իրենց քաղաքական նոր եւ խելացի արեւելացումով եւ արուեստի նոր ծաղկումներով՝ մանրանկարչական պոյն վրայ: Անոնց մօտ կը փայլին եկեղեցական սքանչելի դէմքերը Պահլաւունիներու, որոնց մէջ զարեւու գիմացող եւ քնարական սրտէ մը ցոլացող շողով կը ճառագայթէ տակաւին պատկերը անմահ Ծնորհային: Նաեւ 1441 թուականը, որ նոր մէկ պոթկումն է Հայ եկեղեցւոյ ինքնակացութեան գիտակցութեան, անդրադարձումովն այն վտանգին վրայ՝ որ կ'սպառնայ Արեւմուտքէն, եկեղեցական միութեան կախարդական անուշին կամ պատրուակին տակ: Փորձ մը կամ փորձութիւն մը, ուսկից ա՛յնքան ճարտարորէն դուրս էր եկեր Կլայեցի հայրապետին իսկապէս շնորհալի դրիչը՝ արծաթ լեզուի մը պայծառութեամբ:

Յիշենք մեր կրթական վառարանները, մենաստաններն ու ճրջնարաններն իսկ, որ մեր «հանճարեղ նախնիք» մեր համեստ վանականները, ամենամանկական եւ դժուարագիւտ միջոցներով, կրթութիւն հետ գիրին ու արուեստին պաշտամունքին նուիրուած, դար-

ձեր են ճշմարտապէս սուրբեր հայ մշակոյթի: Վկաները, տասնեակ հազարներով, հո'ն են հիմակ, մեր նոր հայրենիքի գուրգուրոտ ծոցին մէջ: Մեր ձեռագիրները...

Մոռնա՞նք ազատական խրատումները վերջին դարերուն՝ մշակութային դիծով, որոնք կը յանդին՝ մէկ կողմէ ազգային Սահմանադրութեան եւ միւս կողմէ յեղափոխական շարժումներու: Այս բոլորին՝ մէջ իր գերը կ'ունենայ, ուղղակի թէ անուղղակի, Հայոց Եկեղեցին՝ իր ազատական ոգիով եւ իր առաջնորդներով մերթ ա'յնքան խիզախ՝ ո'րքան դիւցազնական դէմքերը մեր քաղաքական Յեղափոխութեան: Բաւական ըլլայ մտաբերել Աշտարակեցիները, Ուրբիմեանները եւ Վարժապետեանները:

Ազատագրական շարժման դուռն եւ խրախուս չէ՞ր կանդնած, առաջին համաշխարհային պատերազմին, երջանկայիշատակ Գեորգ Ե. Կաթողիկոսը, միջնորդութեամբն իրմէ նշանակուած պատուիրակութեան մը: Եւ, այսպէս թէ այնպէս, ծնունդ էր առնար առաջին Հանրապետութիւնը՝ համազգային ճիգերու շնորհիւ:

Նոր եւ տարբեր ուղղութեամբ յեղաշրջում մը Հայաստանեայց Նոյն ոգիին, եւ ահա՛ Նոյեմբերեան կարմիր Աստղը, որ նորածին Հայաստանը կը մտցնէ սովետական ծիրին մէջ: Կը գործէ Հայաստանեայց Նոյն ստեղծագործ ու շինարար Ոգին, նոր տարադներու տակ եւ աւելի ներկուռ թափով՝ զոր կը հնարաւորեն նպաստաւոր պայմաններն ու միջոցները: Կուգայ համաշխարհային երկրորդ պատերազմը: Ռազմադաշտին վրայ է Նոյն Հայաստանեայց Ոգին՝ իր դիւցազն մարտիկներով եւ հայրապետական ներշնչումի ծնունդ Սասունցի Դաւիթ հրասայլերով:

Դեպ ի յառաջ եւ դեպ ի վեր, — ա'յս է այժմ նշանաբանը նոր հասարակարգին, որ գիտէ գնահատել Ազգին «հանճարեղ նախնեաց» գործերը, աւելցնելով անոնց վրայ նորերը՝ արժանի հիացման եւ նոյնքան գնահատման:

Ամէն ժամանակ եւ ամէն միջավայր իրենց սեփական ներշնչումներն ու պահանջներն ունին: Ամէն ժամանակ, սակայն, դադափարներու, աշխարհայեացքի եւ դէպքերու շղթայաւորման միաւոր մըն է՝ որ կեանքը կ'ընդգրկէ եւ կը բնորոշէ: Այդ բոլորը գերաւ կը բացատրեն եւ իրարմով կը զարգանան: Յեղաշրջումներն իսկ արդիւնք են սուրբ: Անցեալը ներկային եւ ներկան ապագային մէջ կը դանեն իրենց լման իմաստն ու արժէքը: Պաշտամունքը կամ գորովալիբ անդրադարձումը անցեալին՝ չի ժխտեր բարձրօրէն գնահատումը ներկային եւ խանդավառօրէն դիմումը ապագային: Առանց ճանշնալու մանուկը՝ թերի պիտի ըլլայ՝ ծանօթութիւնը մարդուն, ուր աստիճանաբար երեւան կուգան պատանին, երիտասարդը, հասակաւորը եւ ծերունին՝ ըստ երեւոյթին կեանքի վերաբերմամբ իրենց

կեցուածքի տարբերութիւններով, բայց ըստ էութեան պահելով իրենց հիմնական կէտը՝ որ կուզայ անցեալէն, եղած երբեմն ներկայ եւ խտացնելով իր մէջ ապագայի լինելութեան բոլոր կարելիութիւնները:

Անցեալի շատ շեշտուած անդադարձումները, ճշմարիտ է, յաճախ կը կատեցնեն մեր յառաջդիմական քայլերը. բայց անցեալի արժէքներու բացարձակ ուրացումը ոչ նուազ կրնայ կաշկանդել մեր բնականոն դնացքը, եւ մոլորեցնել իսկ դայն, մտածումովը ապագայի հաւանական ուրացումներուն՝ ներկայի ալ արժէքներու վերաբերմամբ:

Այս քանի մը խորհրդածութիւնները ինձ կը թելադրէ քիչ մը յոլորտ կեցուածքն անոնց, ըլլան մայր երկրին մէջ թէ անկէ դուրս, որոնց ներկայապաշտութիւնը կը հիմնուի նոր նախապաշարումներու վրայ, ոչ նուազ մտանդաւոր քան երէկի բոլոր նախապաշարումները: Ո՞վ էի դիտել, թէ նոր գինին նոր տիկերու մէջ կը լեցնեն, բայց դիտէ նաեւ թէ հին գինին տարբեր քաղցրութիւն մ'ունի: Ինչո՞ւ չուզել համոտեսլ դայն:

Բարերախտաբար ընդհանուր պատկերը չ'ըներ մեզ յստեաւ մեր երկրի ողջմտութեան մասին: Ան կը շինէ ներկան այն բոլոր լաւ առողջներով՝ որոնք երէկէն եւ այսօրէն կը մատակարարուին որոշ չափով: Ծայրայեղութեանց դասումը եւ անցեալի վերադնահատումը՝ դատողութիւն վերաքննութեամբ, եւ ներկայի ստեղծագործական խիզախ՝ այլ կշիռուած աշխատանքները, կ'ընեն մեզ, ընհակառակը, լաւատես:

Փորձենք, ուրեմն, տալ փոքրիկ պատկերն այդ նոր աշխատանքներուն՝ որոնցմով մեր ծաղկուն հայրենիքը կը խօսի մեզի, ըստ այն առածին, թէ «Գործք քո գովեսցեն գեեզ»:

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

Պիտի սկսիմ էջմիածին քաղաքէն: Ընկերային փիլիսոփայական նոր վարդապետութիւնը, մարքսեան նիւթապաշտութիւնը, չէ վարանել դոնէ ա՛յդ անունով ճանչնալու այն քաղաքը՝ որու վրայ Ս. Էջմիածնի մայր-տաճարը, հոգեպաշտիկ այդ սրբազան կոթողը, ուրիշ երեք սրբավայրերու հետ, իր բարձրագեղ կաթողիկէներու հովանին է տարածել:

Կանաչադարձ, ծաղկազուարճ քաղաքն է այն: Ծառաստաններ, ներսիսեան լիճն ու անտառը՝ վերատնկուած, այգեստաններ ու անդաւաններ՝ նկարչագեղ կը դարձնեն իր ընդհանուր դիմագիծը Քիւրիկակոն: Անոնք կը խօսին նաեւ անցեալի փառքերէն եւ անոնցմէ վերյառնող այն կենդանի շունչէն՝ որ նոր զգեստաւորումով կը պճնէ

Հայոց վաղեմի մայրաքաղաքը՝ Վաղարշապատ: Կան հոն երկյարհանի տուներ՝ հինէն եւ նորէն, հասարակական նոր հիմնարկներ. 3 հայկական միջնակարգ, մէկ ուսական թերի-միջնակարգ դպրոցներ, մանկավարժական ուսումնարան եւ գիշերային վարժարան՝ ուր կ'ուսանին 320 աշակերտներ: 25 տարուան ընթացքին քաղաքն ունեցեր է 350 բարձրագոյն կրթութիւն ստացած շրջանաւարտներ, 70-ը գիւղատնտես, 50-ը բժիշկ եւ 30-ը ճարտարապետ: Ունի շրջանային թատրոն եւ կինօ՝ 500-ական ակումբներով. գրադարաններ՝ 21,000 գիրքերով եւ կոմիտասեան երգչախումբը: Ունի նաեւ կոյրերու դպրոց մը:

Կեդրոնական փողոցը ասփալտացած է: Արագածէն կուգայ ըմպելի ջուր: Հողերը կ'ոռոգուին Զանգու եւ Քասախ գետերէն սկիզբ տանող ջրանցքներու եւ առուակներու միջոցով: Մի՛ գարմանաք, եթէ բռնեմ, թէ էջմիածինն ունի միլիոնատէր մը... ալդ՝ կոլտոգն է, հաւաքական տնտեսութիւնը:

Պատերազմի ընթացքին քաղաքը տուած է 2000 ռազմիկներ, 500-ը շքանշանաւոր:

Այս բոլորէն վեր եւ ամենուն կեդրոնը կը բարձրանայ Ս. Էջմիածնի հինաւուրց մայր-եկեղեցին՝ իր պատկառելի նիստով եւ կաթողիկէներու հայկաշունչ խոյանքով: «Լոյսի խորան»ը, դէմ առ դէմ Ազատի Մատիսի եւ մշտապառակիր Արագածի: Կը լսես անբարբառ խօսքը՝ որ կուգայ դարերու խորերէն, իրենց կախարդական նայուածքը յառող բոլոր սրբութիւններէն, - Հովիտիմէ, Գայիանէ, Շողակաթ, եւ հեռուէն ասոնց ձայնակից յիշատակարաններէն, - Օլական, Սեւան, Ծաղկաձոր, Գառնի, Հաւուց Թառ, Այրիվանք, Քանաքեռ, իրենց սրբազան նշխարներով, «Թախտ» մեհեանով, վիմափոր եւ բարձրահայեաց մատուռներով, Այրիվանքի մտաւոր տըքնութեանց քարայրով, Խ. Արովեանի տնակ-թանգարանով, եւայլն, եւայլն: Ասոնք բոլորը զեռ իրենց ներշնչող դրոյցներն ունին՝ հին եւ նոր լեզուներով:

ԵՐԵՒԱՆ

Սահմանափակ է, դժբախտաբար, ծիրը մեր զննութեան՝ հետեւանքովն արդարանալի պատճառներու: Այս նեղ ծիրն ալ, սակայն, բոլորովին անբաւական չէ՝ կարենալ կորիզին մէջէն ձեր առջեւ պարզելու համայնապատկերը մեր երկիրն առուզացնող անսպառ կենսունակութեան:

Երեւանը այսօր չէ այն՝ ինչ որ էր երէկ: Յետամնաց գիւղաքաղաք մըն էր ան գրեթէ՝ ցարերու օրով: Այժմ մայրաքաղաքն է երկրի մը՝ որ կը պատկանի հին, այլ իր ստեղծագութիւն ու շինարար ոգիով՝ միշտ նոր ցեղի մը: Հայաստանի Խ. Հանրապետութեան սիր-

տըն եւ ուղեղն է այն ներկայիս : Ամէն միտք եւ ամէն բազուկ մեծա-
դոյն մասը դրած է հոն իր լոյսէն եւ իր ոյժէն, որպէսզի ան դառ-
նայ խօսուն պատկերը ողջ հայ աշխարհի Ֆիզիկական եւ ողեկան
նկարագրին, բլլալով մէկտեղ շտեմարանը իմացական եւ նիւթական
արժէքներու :

Իր փիզիկական նկարագիրը :— Բնականը Հայոց մայրաքաղաքն՝
է՛կ անհրապոյր : Կլիմայականը տանելի, իսկ ջուրը, իր զովութեամբ,
բարեհամութեամբ եւ տոողջարարութեամբ, Վիէննայիէն յետոյ
անգերազանցելի : Այդիներ, ծառատաններ եւ Չանգու-Հրաղչան՝
կը բարեխառնեն օդը եւ հաճելի կ'ընծայեն տեսարանը : Արուեստա-
կանը՝ ճարտարապետական չափի, կշիռի, դաշնոյթի եւ հայադրոճ
ոճի փորձ բնորութիւններով, այդ հրապոյրին ու հաճելիին վրայ
կ'աւելցնէ նաեւ ճաշակի շնորհալիութիւնը : Հրապարակներու վրայ
եւ լայն պողոտաներու եղբրքներուն հասակ առած են հսկայ շէն-
քեր՝ որոնց ճակատը չի ձիկնիր եւրոպական նման կառոյցներու քո-
վին ի վեր : Ահա Կիսօթատրոնի պատկառելի շէնքը, ուր ամէն հա-
սակէ Տոգովուրդ խուռներամ կը գիմէ երեկոները՝ հովացնելու հա-
մար օրուան խոնջէնքը հոգեկան վայելքի ըմբոշխնումով : Այս մա-
սին յետոյ : Կառավարական պալատը, ուր կը դարձնուի երկրին ճա-
կասպիրը՝ ճարտարամտութեամբ, կուռ աշխատանքներով եւ ողե-
ւորուած նուիրումով : Հնդամեայ ծրագիրները, հարուածային թա-
փով, չէին կարող չտալ տկնկալուած արդիւնքները հայաշխարհի
այս կենսունակ սիրտին մէջ :— Ահա Համալսարանը, որ՝ կանգնած
գլորոցական ցանցերու կեդրոնը, ջամբ կուտայ մեղուաձան ուսանո-
ցութեան՝ պատրաստելու զանոնք վաղուան աւելի ծաւալուն աշխա-
տանքներու : Պետական մատենադարանը, իր ձեռագրատունը, ուր
Հայ Հանճարը կը բազմի հին ու նոր բազմահազար ներկայացուցիչ-
ներով : Մանաւանդ ձեռագրատունը, Ազգին մեծագոյն դանձարա-
նը, ուր իրենց փառքին մէջ կը հանդէին, վայելուչ զղեստաւորում-
ներով եւ երիտասարդ ձեռքի մը դուրդուրանքին տակ, հոգիները
մեր տքնաձան գրիչներուն եւ ծաղկոյններուն : Ոչ միայն այսչափ,
այլ եւ՝ սկսած այդ յոյժ համեստ ու համակրելի երիտասարդէն մին-
չեւ գիրի բոլոր սպասարկողները՝ կը քաղեն անկէ հոյզ եւ լոյս ի-
բնեց երկասիրութեանց համար : Ո՞րքան թեւադրական պիտի ըլլար
այդ թանկեղէն աւանդներու հանդէպ մեր դիտականներու պատկա-
ռանքը՝ մեր սիրելի, բայց անփորձ եւ մերթ ալ յաւակնոտ երիտա-
սորդութեան համար :— Ահա թանկարանները Հնութեանց, Երկրա-
բանութեան եւ Կերպարուեստի. բոլորն ալ որակաւոր աշխատողնե-
րու բարեխիղճ հակողութեան տակ : Կը գտնէք անոնց մէջ բոլոր չըր-
ջաններու արուեստի եւ զանազան տեղերու բնական արտադրութեանց
նմուշներ, գիտնականօրէն դասաւորուած եւ հմտօրէն բացատրուած
հետաքրքիր ալցելուներու : Կը խօսին հոն նախապատմական Ժամա-

նակներէն, Ուրարտեան, Միջնադարեան շրջաններէն սկսած մինչեւ նոր ժամանակներու արուեստի բեկորները՝ երիտասարդ վարիչին լեզուով: Տանն Կիլիկիոյ Տ. Գարեգին հայրապետ, ինքն ալ փորձ արուեստագէտ մը, լեզու կ'ելլէ նաեւ ինք, բացատրելու մեզի արժէքը այդ յաճախ յոյժ ազճատուած յուշարձաններուն: Ահա Հանրային Գրադարանը, հին եւ անբաւական՝ իր մէջ բովանդակելու բոլոր անհրաժեշտ գիրքերը ժողովուրդին եւ ուսանողութեան համար: Այս անբաւականութիւնը զգացուած է, եւ նորի մը կառուցումը ժամանակի խնդիր է միայն: Այստեղ, անբունադրօս հիացումով, մտքի տռելեւ ունիմ այն յատակագիծը՝ որ պատրաստուած է նոր մատենադարանի մը կառուցման համար՝ վեհատեսիլ բլուրի մը կողքին: Ան պիտի ըլլայ գլուխ-գործոցը հայկական ճարտարապետութեան: Իր սիւնադարձ ճեմելիքի երկայնքին պիտի տեսնուի չբախումբը մեր հին մատենագիրներու: Ս. Սահակի եւ Ս. Մեսրոպի, Սորենացիի եւ Եղնիկի, Շիրակացիի եւ Նարեկացիի, գուցէ նաեւ Շնորհալիկի, եւ այլոց՝ մարմարեայ արձաններուն: Ո՛վ որ աշխնջ ունի լսելու՝ թող լսէ: Հո՛ն են նաեւ Գիտութեանց ձեմարանը, Երաժշտանոցը, հանրակացարանները, հիւանդանոցները, գործարանները «Արարատ» կոնեակի եւ գինիի, արուեստական կառուչուի, հիւսուածեղէնի, եւայլն եւայլն: Այս ամէնը կ'ինքն ունին տիպարի՝ ընդհանրապէս, բայց նոյն առեն վկայութիւնը լաւագոյնի եւ աւելի ճշգրտութիւն եւ նոր ու նոր ծրագիրներու իրադրծումին:

Չմոռնալ որ սակաւ յիշուածներէն եւ բաղմամբիւ չյիշուածներէն այս արդիւնքները, ե՛ւ քանակով, ե՛ւ որակով, կը դերադանջեն այն կարճ ժամանակը՝ որ հաղիւ 20 տարիներով կը չափուի:

Այցելեցինք նաեւ երկու աւաններ, Նոր Արարիկի եւ Նուպարաշէն կամ Սովետաշէն:

Նոր Արարիկը առաջինն է նորաշէն աւաններուն, Երեւանէն ոչ շատ հեռու, ջրարբի դետինի մը եւ օդասուն դիւրի մը վրայ: Ունի լայն պողոտաներ, վարժարան եւ հիւսուածեղէնի կամ մանուսայագործութեան գործարան մը: Բնակարանները շրջապատուած են պարտէզներով՝ որոնք կ'օգտագործուին բանջարեղէններով եւ պլատիստ ծառերով: Ընդհանուր տեսարանը փոքր ինչ կը յիշեցնէ հին Արարիկը, ոչ սակայն անոր նեղ փողոցներով եւ աւելի ընդարձակ շէնքերով ու պարտէզներով: Հանրակառքի դիմ մը, որ արդէն ըսկրած էր եւ այժմ անշուշտ վերջացած է, պիտի կապէ աւանը մայրաքաղաքին հետ:

Նուպարաշէնը, աւելի հեռու Երեւանէն, դաշտի մը մէջ փռուած գէմ առ գէմ Արարատին, համապատասխան չգտանք դժբախտաբար հեռուէն երեւակայուած կամ ներկայացուած պատկերին: Դեռ ի վիճակի չէ մրցելու նոր Արարիկի հետ: Կան հոս եւս շինութիւններ,

վարժարան եւ հիւսուածեղէնի դործարան մը, ինչպէս նաեւ որբանոց մը: Կը յուսացուի, որ այստեղ ալ, պատերազմի դադարումով, վերականգնող աշխատանքները՝ լրացնելու համար պահանքները եւ աւելցնելու աւանդին բարեկարգութիւնը՝ բնակարաններու եւ բնակիչներու յաւելումով, ներդադթի առիթով մանաւանդ: Հաւանաբար Հ. Բ. Բ. Միութիւնը ինքն ալ կ'ունենայ նոր հնարաւորութիւններ՝ շարունակելու իր նպատար, իրմով սկսած այս ձեռնարկի ամբողջացման համար:

Տեսանք նոյնպէս քանի մը գիւղեր: Հիւրասիրութեանք եւ գիշերքները անոնցմէ մէկին մէջ ի Գառնի: Ժիր աշխատանքը, սկսած գիւղատնտեսական գետնի վրայ, տարակոյս չի կայ, թէ՛ պատերազմով գուցէ քիչ մը դանդաղած, կ'ստանայ իր նախկին թափը՝ գիւղերըն ալ վերածելու աւելի շատ յարմարութիւններով օժտուած աւաններու:

Երկրին տնտեսական-արդիւնաբերական վիճակը

Երկրի մը Ֆիզիկական կեանքի կառույցը կանգուն պահող ողնայարը՝ իր տնտեսական գրութիւնն է, որուն յարակից է իր արդիւնաբերական կարողութիւնը:

Հայաստանի Հանրապետութիւնը, նախ քան խորհրդայնացումը, իր գալութեան երկամեայ անորոշ շրջանին, քաղաքական յոյժ աննպաստ պայմաններու բերումով, չէր կարողացած ստանալ որոշ գիմադիծ: Գիւղատնտեսապէս յետամնաց երկիր մըն էր: Իսկ սովետացումէն յետոյ, հազիւ քսանամեայ շրջանին՝ չհաշուելով հայրենական պատերազմի սպառիչ տարիները, ան դարձեւ է արդէն գիւղատնտեսական-արդիւնաբերական ուշադրաւ երկիր մը՝ օժտուած՝ արուեստագիտական (տեքնիկ) հիմերու վրայ դրուած բազմաթիւ գործարաններով եւ ջրէլեկտրակայաններու խիտ ցանցով: Այս կերպով հնարաւոր եղած է հաստատել ու զօրացնել տնտեսական-կենցաղական այն գրութիւնը՝ որ արդիւնքն է որդեգրուած քնկերային փիլիսոփայական մարքսեան նիւթապաշտի վարդապետութեան:

Արդիւնաբերութիւնը կ'ապահովուի երկու ուղղութեամբ, արտական եւ հաւաքական. երկուքն ալ հիմնուած համագործացական սկզբունքի վրայ: Հողը, ինքնին եւ արուեստագիտականօրէն բեղմնաւորական յատկութեամբ օժտուած, շնորհիւ մեքենականացած եւ համակարգուած աշխատանքներու, զարձած է շտեմարան ամէն տեսակի կենսանիւթերու՝ բնակչութեան տնտեսական կարիքները բաւարարող:

Երկրին ամբողջական արտադրութեան հիմնական մասը, 75 առ

100—ը, կը հայթայթէ պետական արդիւնաբերութիւնը. մնացածը, 25 առ 100—ը, կ'ապահովեն համագործակցական եւ հաւաքական տնտեսութեան արդիւնաբերութիւնները:

Հնգամեայ ծրագիրներու գործադրութեան եւ «հարուածային» կոչուած ջղուտ աշխատանքներու շնորհիւ, զգալի վերելք ունեցած է նաեւ գիւղատնտեսութիւնը:

Հինէն մնացած արդիւնաբերական քանի մը փոքր ձեռնարկներ, — Ղափանի եւ Ալլահօվէրտի պղնձարդիւնաբերութիւնը եւ Երեւանի «Արարատ» գործարանը, — հիմնովին վերակառուցուած եւ ընդարձակուած են: Սովետական կարգերու հաստատման առաջին օրերէն իսկ սկսած՝ ծաւալած է նաեւ նոր գործարաններու եւ ելեկտրաւազաններու շինութիւնը:

Լենինականի հիւսիսային մասի ամայի տարածութեան վրայ բարձրացած է հիւսուածեղէնի արդիւնաբերութեան հսկայ շէնքը: Երեւանի մէջ կառուցուած են՝ կարբիտի — խառնուրդ անուր, բամբակագործիչի, ձէթի եւ օճառի մեքենաշինական գործարաններ: Ստալինեան հնգամեակներու ժամանակաշրջանին ստեղծուած են արդիւնաբերական բոլորովին նոր ճիւղեր՝ քիմիական, հանքամետաղագործական, հիւսուածեղէնի, սնունդի, մետաքսի մեքենաշինական կառույցներու, եւայլն: Նոր շինութեանց կարգէն են սինթետիկ կաուչուկի, կրախիւսի, Ալլահօվէրտի ծծմբարջասպային, Երեւանի պահածոյի գործարանները, եւայլն: Միայն առաջին եւ երկրորդ հնգամեակներու ընթացքին կառուցուած եւ շահագործման են յանձնուած 43 նոր գործարաններ: Ասոնց կարգին քիւլ արժանի է նաեւ ելեկտրական բամբարներու եւ օդանաւերու գործարանները: Թեթեւ արդիւնաբերութեան համար — կաշիի, կօշիկի, կարի, դուլպայի, հիւսածոյի, մորթի, մուշտակի, եւայլն — կ'աշխատին 14 գործարաններ:

Կան 4 գործարաններ փայտամշակման: Կը կառուցուի նոր մը՝ նուրբ կահերու համար: Կը խօսուէր ուրիշի մը մասին՝ ժամացոյցի համար:

Կառուցուած են եւ կը գործեն, ըստ Խ. Հայաստանի Գեր. Խորհուրդի նախագահ Մացակ Պապեանի տեղեկութեան, «աւելի քան 60 միջակ ու փոքր ջրէլեկտրակայաններ»: Ասոնց պսակն է շարքն անոնց՝ սրոնք Սեւան-Ջանդու ջրվէժներու վրայ են կառուցուած: Ասոնցմէ չորսը միայն — Քանաքեռոյ, Զորագետ, Երզնա, Լենդեա(*) — երկ-

(*) Ռուսական երեք բառերու սկզբնատառերով: Կազմուած մասնիկ մըն է, որ կը նշանակէ ջրէլեկտրակայան եւ որ կը գրուի անունի մը փերջը: Այսպէս վերեւի չորս բառերը կը նշանակեն՝ Քանաքեռ, Զորագետ, Երեւան, Լենինի ջրէլեկտրակայանները:

բին կուտան տարեկան մինչև 380 միլիոն կիլոգրամ ելեկտրական ուժ. (1 կիլոգրամը 1.34 միլի ուժ է) :

Մեր երկիրը ունի բնական հարստութիւններ, որոնք մեծ չափով նպաստած են անոր արդիւնաբերական հսկայ վերելքին :

Բոլորովին նոր ստեղծուած եւ մեծ զարգացման հասած է շինանութեան արտադրութիւնը : Հռչակաւոր են վարդազոյն տուֆը, եղնաքարը, կոնգլոմերատները, կերը, կրախիւսը, գրանիտը, եւ այլն : Երկնային արտադրութեան համար կան անսպառ հնարաւորութիւններ : Ներկայիս այս նպատակին համար գոյութիւն ունին 12 գործարաններ : Կը շիտի նաեւ Լուսամուտի ապակիի գործարան : Կոնեակի, պահածոյի, ձէթ-օճառի, ծխախոտի գործարաններ կան Երեւանի, Լենինականի, Օշականի մէջ եւ այլ տեղեր :

Մոտանդի արդիւնաբերութիւնը, 1939-ին, կը կազմէր ամբողջ արդիւնաբերութեան 49 տոկոսը :

Կան 10 ձեռնարկութիւններ՝ արտադրելու համար Փուրկոններ, սալեր, ելեկտրական ջեռուցման սարքեր, գիւղատնտեսական մեքենաներ եւ գործիքներ, ապակեղէն եւ գրեւնական պիտոյքներ : Ուրիշ 47 ձեռնարկներ՝ որոնք կ'արտադրեն 100 տեսակէն աւելի իրեղէններ, օրինակ՝ աղիւս, կղմիւնտը, դամ, պայտ, ամանեղէն, մահճակալ, եւ այլն :

Կառուցուելու վրայ էր, եւ հաւանաբար այժմ կը կառուցուի յախճապակիի գործարանը, եւ ուրիշ մը՝ որ պիտի արտադրէ տաքեկան 3000 գութան :

Արհեստագործական-համագործակցական դրութեամբ կը գործեն 125 արտելներ, այսինքն՝ բանուորներէ եւ ծառայողներէ բաղկացած ընկերակցութիւններ, որոնք իրենց վաստակին արդիւնքը կը բաժնեն անդամներուն մէջ, ըստ աշխատանքի քանակին : Այդ արտելներն են՝ մեղաքսի, հիւսուածեղէնի, գորգագործութեան, կոշիկեղէնի, կաշիի, մորթի մշակման, սնունդի, կարի, բրուտեղէնի, ապակիի, եւ այլն :

Մեր երկիրը ոչ միայն կը գոհացնէ իր ներքին պահանջները, այլ նաեւ իր արտադրութեան մէկ մասը կ'արտածէ սովետական Միութեան ուրիշ վայրեր. օր. պղինձ, կրախիւս, տուֆ կաուչուկ, պահածոյ, գինի, կոնեակ, հիւսուածեղէն, ծխախոտ, եւ այլն : Ասոնց փոխարէն կը ներածէ, Միութեան միւս վայրերէն, մեքենաներ, յայտեղէն, ներկեր, թուղթ, հոտեղէններ, երկաթ, պողպատ, եւ այլն :

Քսան տարուայ ընթացքին, երկրին ընդհանուր տնտեսութեան համար յատկացուած է 2 միլիառ 300 միլիոն ուրլլի դրամագլուխ, որմէ մեկուկէս միլիառը արդիւնաբերական շինարարութեան համար :

Գործարաններու յաւելումով, տարակոյս չիկայ, թէ բարձրացած է նաեւ արտադրութեանց որակը, աւելցած է ապրանքներու

տեսակը եւ իջած՝ արժէքը: Ասիկա կատարուած է շնորհիւ աշխատանքի նոր մեթոտներու, ընկերվարական մրցում, որ կը կատարուի Հաւաքական տնտեսութեանց միջեւ կնքուած պայմանագրութիւններով, նպատակ ունենալով աշխատանքի արտադրողականութեան եւ ապրանքներու որակի բարձրացումը եւ ինքնարժէքի իջեցումը, ինչ որ կ'ապահովէ անշուշտ ընդհանուր տնտեսութեան հաւասարակշռութիւնը եւ ընկերային բարեկեցութիւնը՝ ամենաբաւարար մակարդակի վրայ: Խարուածայնութիւն, որ է՝ արտակարգ սլոթով, նուերումով արդիւնաշատ աշխատութիւն. եւ քաշխման բանաւորացում՝ ռապիտակիքասիոն: Այս վերջինը արտադրութիւնը կազմակերպելու մեթոտ մըն է, ստեղծուած՝ առաջին համաշխարհային պատերազմէն յետոյ, որ կը ձգտի ձեռք բերել լաւագոյն արտադրութիւն: օգտագործելի նուազագոյն նիւթերով եւ Ֆիզիկական նուազագոյն ճիւղերով: Իսկ բաշխման բանաւորացումը կը կայանայ այն համաձայնութեան մէջ՝ որով արտադրողները իրենց միջեւ կը բաժնեն արուեստագործութեան Փապրիկասիոն՝ մասնագիտութեանց եւ վաճառահանութեանց վերաբերեալ զանազան աշխատանքները:

ՀԱՅ ԳԻՒՂԸ

Այլ է այժմ պատկերը Հայ Գիւղին: Հայ գիւղացին երբեմնի արհամարհուած կամ անտեսուած դասակարգը չի կազմեր այլեւս: Ան ունի իր արժանաւոր տեղը ընկերային կազմակերպութեան մէջ: Ան այնչափ արտադրող է, որչափ սպառող: Ան տէրն է իր արդար վաստակին, այնպիսի չափով, որ՝ չի խախտեր ընկերային հաւասարակշռութիւնը եւ համակենցաղի ներդաշնակութիւնը: Հողը համայնական ստացուածք է, ուրիշ խօսքով՝ պետական է, որ սակայն կ'օգտագործուի գիւղացիներու միջոցով: Պետութիւնը, որ կ'ստանայ իր բաժինը հանրային տնտեսութեան համար, կը հայթայթէ հարկաւ, որ մեքենաները հողամշակութեան: Աշխատանքի սկզբունքն է խմբական տնտեսութիւնը, կոլտնտեսութիւն: (*) Գիւղացիութեան 92,3 տոկոսը կը գործէ այս սկզբունքով: Այս զրուակեամբ ոչ միայն գիւղացին կ'ապահովէ իրեն համար դոհացուցիչ բարեկեցութիւն, այլ նաեւ ձեռք կը բերէ իր պիւտջէին համար աւելի եկամուտ: Հաւաքական տնտեսութիւններու տարեկան միայն դրամական հասոյթն է 420,000,000 ուրլի կամ 84 միլիոն տոլար:

Գիւղացին, ինչպէս որ եւ է քաղաքացի, ունի իր սեփական տունը՝ չըջապատուած օգտագործելի պարտէզով: Կարող է պահել նաեւ իր սեփական տնտեսութեան համար կաթնատու եւ կիթատու կենդանիներ:

(*) Կոլ կը ձառուամն է կոլեկտիւ-ին, որ կը նշանակէ հաւաքական կամ խմբական:

20 տարուայ ընթացքին, շնորհիւ կոլտնտեսական աշխատանքներու, երկրին ցանքային տարածութիւնը զգալիօրէն աւելցած է: 1944-ին աճ հասած է 475,400 հեկտարի, որ է՝ 4 միլիառ 754 միլիոն քառ. մետր: Սոյն ժամանակամիջոցին Պետութիւնը իր գանձէն գիւղատնտեսութեան յատկացուցած է մօտաւորապէս 560 միլիոն ոտրլի կամ 112 միլիոն տոլար: Այս գումարի զգալի մասը ծախսուած է ջուրի խնդրի լուծման համար:

Ոռոգուող հողերու տարածութիւնը, որ 1919-ին եղած էր 63 հազար հեկտար, 1940-ին հասած է 180 հազար հեկտարի, իսկ 1945-ին՝ 200 հազար հեկտարի: Ոռոգման համար ջրանցքներ բացուած են Միկոյեանի, Սիսիանի, Ղամարլուի, Ջանգիրաղարի, Նորքի, Աղիւմանի, Ալլահվէրտիի, Քանաքեռի, Գառնիի, Համբերդի մէջ եւ ուրիշ տեղեր: Դեռ չինուելու վրայ են ուրիշներ ալ՝ չորցնելու համար ճահճային վայրեր եւ վերածելու զանոնք օգտագործելի հողերու:

Ջրանցքներու այս կենսատու ցանցը հնարաւորութիւն տուած է մշակելու հողային նոր տարածութիւններ, ընդարձակելով այդիները, պտղատունները եւ արուեստագիտական մշակոյթներու ցանքերը: Օր. խաղողի այգիներու տարածութիւնը, որ 1919-ին եղած է 9,200 հեկտար, 1943-ին բարձրացած է 19,700 հեկտարի: Պտղատու պարտէզներու տարածքը, որ 1913-ին եղած է 4,400 հեկտար եւ 1919-ին, հասկնալի պատճառներով, իջած է, — 1943-ին հասած է 19,800 հեկտարի:

Նոյն համեմատութեամբ ընդարձակուած է նաեւ բամբակի ցանքատարածքը:

Կոլտնտեսութիւններու տրամադրութեան տակ դրուած են զանազան գիւղատնտեսական մեքենաներ: Բայց, ասոնցմէ զատ, կ'աշխատին նաեւ 39 քարշասայլերու — տրակտոր — կայաններ, 2 մեքենադորժման եւ գիւղատնտեսական մեքենաներու մասեր արտադրող գործարաններ եւ քանի մը քարշասայլերու արհեստանոցներ՝ կոլտնտեսական կարիքներու սպասարկման համար:

Շարք մը շրջաններու մէջ, — ինչպէս են՝ Արարատեան դաշտ, Սեւանի աւազան, Լենինականի հարթավայր, — գիւղատնտեսական աշխատանքները գերթէ 100 տոկոսով մեքենայացուած են. նոյնպէս նշանակելի մասը միւս շրջաններուն մէջ:

Հողերու պարարտացման համար կայ քիմիական աղբ պատրաստող գործարան:

Երբ կը խօսուի գիւղի մասին, ինքնին կը հասկցուի կարեւորութիւնը անասնապահութեան: Նոր հասարակարգի տակ՝ այն եւս ունեցած է ուշադրաւ նուաճումներ:

Մոսկուայի համամիութենական ցուցահանդէսներուն՝ մեծ թիւով կոլտնտեսութիւններ եւ սովտնտեսութիւններ(*) մասնակցու-

(*) Սով՝ կրճատումն է սովետական բառին:

թեան իրաւունք են ստացած եւ բարձր գնահատութեան, ոսկեայ եւ արծաթեայ մետաղներու արժանացած:

Այս բոլոր աշխատանքները, տնտեսական-արդիւնաբերական գետնի վրայ, կուռ ու անդուլ, արդասաւոր ու երջանկաբեր, — յանկարծ կը թուլանան, անխուսափելի հետեւանքովն անարդ պատեւազմին՝ որ պարտադրարար կը մղէ ամէն ոյժ գէտ ի ռազմաճակատ: Պահն էր հայրենասիրական պոռթկումին եւ զոհաբերական ու գիւր խոյանքին: Ձինական եւ դիւցազնական առաքինութեանց աննըման ցուցադրութիւն մը՝ հրեղէն դժին վրայ թէ թիկունքը, անգամ մըն ալ կուտայ փստոր, թէ հայը, ընկերային ո'րպիտի գաւառանքներ ալ որդեգրած ըլլայ, գիտէ հայկաբար պաշտպանել իր սեփական տունն ու պատիւը՝ բարբարոս հրոսակներու կողմէ սպառնացուած: Եւ, արդարեւ, իր մաքուր արեան գիւնն են եղած՝ կրկնապէս բարձրացումն իր բարոյական վարկին եւ շահուած իրաւունքը՝ պահանջելու իր պապերու ժառանգութիւնը՝ զարերէ ի վեր յախշտակուած: Մենք վկայ եղանք այս իրաւունքի խոր ու լռիկ դիտակցութեան՝ ամէն տեղ եւ ամենուն մէջ:

Ձմռաննք, սակայն, ըսել, թէ աշխատունակ մտքերն ու բազուկները, այս շրջանին եւս, չեն դադարած երբեք դործելէ: Եւ այրերուն հետ կիներն ալ նետուած են ասպարէզ, մէկ կողմէն բանակին հասցնելով յաղթանակն ապահովող բոլոր անհրաժեշտ միջոցները, եւ այս՝ գերմարդկային ճիգերով ու զրկանքներով, եւ միւս կողմէ՝ շարունակելով, որչափ ներած են պայմանները, սպասարկել մշակութային այլ ձեռնարկներու: Սուրին իր նպաստը բերած է նաեւ գրիչը: Եւ մեղադրելի չէ, եթէ՝ ճակատագրական այդ օրերուն՝ գիւրն ու խօսքն իսկ եղած են ռազմաշունչ՝ խաղաղութեան դադարաբէն ու պաշտամունքէն առած սակայն բոց:

ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՅԹ

Նիւթական շինարարութիւն, տնտեսական եւ կենցաղական բաբելաման բարձրացում, — հասկնալի եւ ծափահարելի երեւոյթներ են երկրի մը համար՝ որ կ'անցնի ընկերային յեղաշրջումէ մը՝ համայնավարական գծով: Նիւթ եւ մեքենայ կը դործեն՝ հասնելու համար, որքան հնար է չուտ, հաստատապէս առաջադրուած նպատակին: Բայց ասով չի վերջանար եւ բովանդակութիւն չ'ստանար յեղափոխական շարժում մը, եթէ բարոյական աւելի բարձր մղիչ ոյժ մը իրական իմաստը չ'ուայ անոր: Ստամոքսը չէ՝ ամբողջական մարդը. կա'յ նաեւ ու մա'նուանդ ուղեղը, իմացական եւ ուղեկան էակը՝ որ կը լրացնէ իրկական կամ նպատակ-մարդը: Հայաստան, սովետացած, չէր կրնար ապրիլ մտաւորական եւ բարոյական սովի մը մէջ:

Եւ ո՛րքան զոհուեալութեամբ, յուզումով ու հպարտութեամբ կը հաստատէ այցելուէն այն հիանալի զործունէութիւնը՝ զոր ցուցաբերած է Մայր-Հայրենիքը այս մարզին մէջ, 20 տարուայ ընթացքին:

Սկսինք լոյսի վառարաններէն, ուր հայ մանուկը, զերծ ստամոքսի հոգեբէն, խնամքին տակ ծնողաց եւ պետութեան, պիտի մշակէ իր ողբեկան էութիւնը, պիտի կազմէ իր նկարագիրը՝ դառնալու համար վաղուան տիպար հայ-մարդը օժտուած հոգեկան բարձրորակ յատկութիւններով եւ ընդունակ՝ ըմբռնելու կեանքը իր լման արժէքներով: Եթէ կը նշմարուի, յեղափոխական առաջին ծայրայեղութեանց իրր բնական արդիւնք, բացակայութիւնը գերբնականի հասկացողութեան կամ անոր հանդէպ գրական կեցուածքի, - չեն պակիր, սակայն, այսօր իսկ երեւոյթները՝ որոնք կուսակց կուտան անթեղուած կայծեր ճշմարիտ կրօնի կենսատու կրակին՝ ընկերային-քարոյշական ապրումներու մէջէն մանաւանդ:

Վիճակացոյցները՝ զորս պիտի տանք, ինչպէս կարդ մը դիժեր մեր երկրի ընդհանուր նկարագրէն, քաղուած են մեր ձեռքին տակ զանազան եւ Հայաստանի խորհրդայնացման 25ամեայ յորելանին առիթով պատրաստուած պաշտօնական տեղեկագիրէն:

Արդ, մեր երկրին մէջ, 1918-1919-ին, կային միայն 166 դըպրոցներ՝ 19,000 աշակերտներով: Այս նուազագոյն թիւը բացատրելի է անչուշտ սկզբնական ջրջանի մը համար՝ որ կը բացուէր արիւնոտ ընդհարումներէ եւ պայքարներէ յետոյ:

Այսօր, սակայն, միջնակարգ եւ թերի-միջնակարգ դպրոցներու թիւը կը հասնի 1,150-ի՝ 245,000 աշակերտներով: Վարժարանները կուտան եօթնամեայ պարտադիր ուսում:

Անդրադէտ մեծահասակներու համար եւս բացուած են դպրոցներ՝ ուր սորված են շուրջ 650,000 մարդ. իսկ կիսադրագէտներու դպրոցները տուած են 430,000 լաւ կարդալ-գրել գիտցողներ:

Հասկանալի է, որ իրականացնելու համար կրթական այդքան հեռահաս ծրագիր մը, երկիրը պիտի զգար անհրաժեշտութիւնը պատրաստելու բարձր որակով ուսուցիչներ: Եւ այդ պիտի ըլլար շնորհի մանկավարժական եւ արուեստագիտական դպրոցներու ցանցի ընդլայնման: Եւ առիկա կատարուած է, եւ դեռ պիտի կատարուի անչուշտ, մեծ խզմտութեամբ եւ ձեռնհասութեամբ: Կան աշխարհ 68 արուեստագիտական - տեքնիկ - եւ 10-էն աւելի բարձրագոյն վարժարաններ: Այս թիւին մէջ են՝ Երեւանի Պետական Համալսարանը՝ իր 8 բաժանումներով, բաղմարուեստական ձեմարանը, համամիութենական Անասնարուժական, դիւղատնտեսական, բժշկական, հայկական եւ ռուսական մանկավարժական հիմնարկները, եւայլն: (*)

Մինչեւ պատերազմի սկիզբը, բարձրագոյն վարժարանները տը-

(*) Զեկոյցին վերջը դրուած է ցանկը 37 հիմնարկներու:

ւած են 7,272 որակեալ մասնագէտներ: Ասոնցմէ 860-ը եղած են ըլ-
 ժիշկներ, 881-ը ճարտարապետներ, 840-ը գիւղատնտեսներ, 1,036-ը՝
 անասնաբոյժ, 514-ը՝ տնտեսագէտ, 2,381-ը՝ մանկավարժ, եւայլն:
 Նոյն շրջանին, մեր արուեստագիտական հիմնարկները, տնտեսու-
 թեան տարրեր ճիւղերու համար, տուած են 14,000 միջին որակի
 մասնագէտներ:

Կրթութեան նախադուռը, ընտանիքէն յետոյ, մանկապարտէզն
 է: Ահա՛ վիճակացոյցն այդ պարտէզներուն՝ իրենց ծիւրերով, կո-
 կոններով ու ծաղիկներով:—

Թուական	Թիւ դպրոց.	Թիւ աշակերտ.
1918-9	10	800
1921-22	16	2,331
1941-42	170	11,297
1942-43	178	12,427
1943-44	184	13,568
1944-45	97	7,645
1945 պիտի ունենար	140	12,200

Բացատրութեան կարօտ չէ դպրոցներու եւ աշակերտներու թի-
 ւին նուազումը հայրենական պատերազմի տարիներու ընթացքին:
 Երիտասարդ կեանքերու կորուստը՝ որ փրկեց հայրենիքի կորուս-
 տը, դայդ կը բացատրէ:

Հետեւեալն ալ վիճակացոյցն է դպրոցներուն, Հաշուելով ար-
 ուեստագիտանոցները:—

Թուական	Դպրոցներու թիւ	Աշա. թիւ	Ուսչ. թիւ
1918-19	166	18,609	631
1921-22	546	67,403	1,638
1930-31	970	132,215	3,540
1935-36	1,147	214,876	5,430
1940-41	1,128	270,646	10,018
1943	1,126	241,114	9,529
1945	1,134	243,122	11,766
1946-ից կ'ակնկալուէր		262,000	

Հոգեկան հրճուանքով տեսայ ուսուցչական կազմին մէջ մէկը՝
 որ եղած էր 1919-22-ի Տրապիզոնի մեր արժանաւոր որբերէն. լսե-
 ցի, նոյն որբանոցէն, ուրիշի մը մասին՝ որ դեռ չէր վերադարձած
 ճակատէն, շարունակելու համար իր պաշտօնը:

Տրուած վերջին թիւերը մանկապարտէզի, եօթնամեայ դպրոց-
 ներու, ու նաեւ արուեստագիտական վարժարաններու աշակերտու-
 թեան, եթէ անոնք յարաբերական չեն կամ վերիպանքի արդիւնք,
 Ընթացիկ կուտան, ի՞նչ մէր երկրի 1,400,000 բնակչութիւնը, բազ-
 կացած ժողովուրդակիս 240 հազար ընտանիքներէ, դպրոցներուն եւ
 բարձրագոյն կրթարաններուն կուտայ տան-դուլիս 1.5 աշակերտ:

Նկատի առնելով եօթնամիայ պարտաւորիչ ռուսացումը, կը խորհնք թէ այս թիւը պէտք է բարձրացնել դոնէ երկուքի, եթէ ոչ աւելի: Յամենայն դէպս վստահ ենք, թէ այնտեղ, մեր հայրենիքին մէջ փողոցները չեն մանուկներուն կրթարանները եւ պատանիներուն զբօսավայրերը:

ԳՐԱԳԱՐԱՆՆԵՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երկրի մը մշակութային բաղկերակը, բաց ի վարժարաններէն, համալսարաններէն եւ կարգ մը հասարակական հիմնարկներէն, կը ներկայացնեն նաեւ գրադարաններն ու հրատարակութիւնները: Մօտենանք այդ բաղկերակին ալ:

Մեր հայրենիքը, բաց ի հանրայինէն, կը հաշուէ 1,882 գրադարաններ: Ասոնցմէ 24-ը քաղաքային են՝ 152,000 գիրքերով. 33-ը՝ շրջանային՝ 80,000 գիրքերով. 801-ը՝ դիւղական՝ 430,000 գիրքերով. 1,019-ը՝ դպրոցական՝ մէկուկէս միլիոն գիրքերով. եւ 5-ը՝ բարձրագոյն վարժարաններու յատուկ՝ 245,000 գիրքերով:

Կան նաեւ ակումբներ, որոնց թիւը՝ 1940-ին՝ հասած է 276-ի, իսկ այժմ է 920:

Դպրոցներու համար հրատարակուած են զանազան դասագիրքեր, 1941-ին 39 անուններով. 1942-ին՝ 14. 1943-ին՝ 9. 1944-ին՝ 22, եւ 1945-ին՝ 39: Հինգ տարուան մէջ ընդամէնը՝ 123 անուններով դասագիրքեր:

Մեծ կարեւորութիւն տրուած է նաեւ աշխատանոցներու - լաբորատուար: Միայն 1940-ին դպրոցներու համար սարքուած են՝ 185 քնադիտական, 208 ֆիզիկական, 206 քիմիական, 135 աշխարհագրական եւ պատմական, եւ 121 սաղմական աշխատանոցներ: Ճոխացնել ասոնք՝ լաւագոյն օժանդակութիւններէն մէկը պիտի ըլլար, կը խորհնք, արտասահմանեան հայութեան կողմէ:

Կրթական պիւտեճ՝ 1942-ին եղած է 102 միլիոն ռուբլի կամ 20,400,000 տոլար. 1944-ին 188 միլիոն ռուբլի կամ 37,800,000 տոլար. 1945-ին՝ 216,200,000 ռուբլի կամ 43,200,000 տոլար:

Իսկ ռուսացիներ պատրաստելու համար ծախսուած է, 1944-ին՝ մօտաւորապէս 20 միլիոն ռուբլի կամ 4 միլիոն տոլար եւ 1945-ին՝ մօտաւորապէս 25 միլիոն ռուբլի կամ 5 միլիոն տոլար:

Այսպէս, միայն 1944-էն մինչեւ 1945, կրթական գործին յատկացուած է 441 միլիոն ռուբլի կամ 88,200,000 տոլարի պատկանելի գումար մը:

Սխալ պիտի չըլլար, կը կարծեմ, այս իրողութիւնը նկատել փաստ՝ երկրին զբաղական ոչ արհամարհելի կարողութեան, հիմնուած գիւղատնտեսական եւ արդիւնաբերական աղբիւրներու վը-

րայ առաքելապէս: Չէ կարելի ուրանալ, անշուշտ, այն թանկագին աջակցութիւնը՝ զոր սրբան իրաւունքով, նոյնքան երախտագիտութեամբ կ'ստանայ մեր երկիրը, կը խորհինք, Սովետական Միութեան Կեդրոնական Կառավարութենէն՝ ի վարձատրութիւն իր բարձրօրէն պնաստողած արժանիքներու:

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍ

Մշակոյթի երկու լուսարձակներ են՝ դիտութիւն եւ արուեստ: Այդ լուսարձակներու հրեղէն կեդրոնն է Ակադեմիան: Մեր երկիրը դանց էր կրնար ընել այդ անհրաժեշտութիւնն այլ: Ունինք մեր դիտութեան Կաճաոր, բաղկացած 23 անդամներէ կամ ահագեմեհիոսներէ: Յիշենք ասոնցմէ՝ Յովսէփ Օրբելին, նոր վախճանած Յակոբ Մանանդեանը, Հրաչեայ Աճառեանը, Գրիգոր Ղափանցեանը, Ալի-խանեան եղբայրները, Ստեփանոս Մալխասեանը, Վիկտոր Համբարձումեանը, եւայլն:

Ահագեմիան ունի հետեւեալ բաժանումները, — քիմիական, երկրաբանական, բուսաբանական, գրական—լեզուական եւ պատմական:

Յոյժ միխթարական եւ գնահատելի է նաեւ այն ողջմիտ յետադարձը՝ զոր մեր երկրի իսկապէս գիտնական միտքեր ըրած են եւ կ'ընեն դէպ ի մեր հեռուօր եւ մօտաւոր անցեալի գրական, մատենագրական եւ գեղարուեստական արժէքներու գնահատումը: Ուսումնասիրուած են եւ կ'ուսումնասիրուին հայ մշակոյթի երէկի փառքը կազմող թանկագին գանձերը, որոնք, դարերու ընթացքին եւ այնքան տաժանելի պայմաններու տակ, տաժողական խնամքով ու պորպուրանքով պահպանուած են՝ մեր «հանճարեղ նախնիքներ»ու կողմէ:

Այս անվաճառելի գանձերուն մէջ առաջնակարգ տեղը կը դրաւեն մեր սրանչելի ձեռագիրները, սրբազան նշխարները խորունկ ապրումներու, գրչական եւ մանրանկարչական ինքնագրոյժ արուեստին, թիւով 13,000: Ասոնցմէ մօտաւորապէս 8,000-ի աւանդապահն է հանդիսացեր Ս. Էջմիածինը, որ ապա զանոնք մայրաքաղաքի մատենադարանին յանձնելը նպատակաւարմար է նկատեր: Ընդարձակ փառաւոր սենեակ մը, — ելեկտրական լոյսով թափանցուած միտքիկ միտքեմամբ մը տպուտրական, ուր կը հսկեն Ս. Սահակի, Ս. Մեսրոպի, Խորենացիի եւ Շիրակացիի ապագայ անդրիներու նախատիպերը, — յատկացուած է ազգային այս գոհարներուն: Գիտնական դաստարոնմով մը ասոնք գետեղուած են՝ պատշաճ ապակեղաւրաններու եւ դարակներու մէջ, ծածկելով բարձրաձեղուն սրահի չորս պատերը

վերէն վար, Զգիտես ի՞նչպիսի ջերմիկ շունչ մը լեցուցեր է մթըն-
շաղ մթնոլորտը, որ քեզ կը փոխադրէ տեսարանէ տեսարան, ոսկե-
դարէն մինչեւ մեր օրերը՝ բովանդակութեամբ, իսկ Թ-էն մինչեւ
ԺԹ.՝ զրհու՞թեամբ եւ ծագելուով: Երիտասարդ զբաղարանապետ մը՝
ճարտարաժխտ ու խանդավառ յարգարիչն է եղեր եւ է անմահներու
աչք խօսուն թողօններուն, ինքն ալ ըլլալով մէկը անոնց ներշնչում-
ներով ապրող ու գործող՝ իրեւ ձեռագրապէտ ու բանասէր, իր ար-
տայայտութեանց մէջ, սակայն, ա՛յնքան համակրելիօրէն համեստ,
նման բոլոր միւս զիրի եւ արուեստի նուիրուած աշխատաւորներուն:

Յիշենք քանի մը երկասիրութիւններ իրենց հեղինակներով՝ այս
կայուածին մէջ: «Կորիւնի վարք Մաշթոց»ը՝ Մ. Արեղեանի. «Տիգ-
րան երկրորդը եւ Հռովմը»՝ Ակադ. Յ. Մանանդեանի, «Անանիա Շի-
րակացիին»՝ Պրոֆ. Աշոտ Գ. Արբահամեանի, (*) «Վարդանանք»ի Ա.
հատորը՝ Դ. Դէմիրճեանի, «Պապ Թագաւոր»ը՝ Ստ. Զօրեանի, եւ
այլն. — առաջին երեք քննական ուսումնասիրութիւններ, եւ վերջին
երկուքը պատմական վիպասանութիւններ, հոգեբանական վերլու-
ծումներով՝ որոնց մէջ թեթեւ գիծ մը կը նշմարուի ընկերային նոր
վարդապետութեան թեկադրութիւններէն՝ թերեւս ոչ բոլորովին ար-
դարանալի: Չեւ կրնար չլզալ, սակայն, ընտանի շունչ մըն ալ դա-
րբու տիրապետող աւանդութիւններէն՝ իրեւ հաւատարիմ ար-
ձագանդները ժամանակի ապրումներուն: Կարգացի նաեւ այնտեղ՝
ուսումնասիրուած բանախօսութիւն մը Գր. Նարեկացիի մասին՝
Պրոֆ. Մ. Մկրեանի կողմէ: Վերծանողը նիւթին մօտեցած է լայն
հայեցողութիւններով: Յոյց տուած է, թէ «Հայ գրականութեան մէջ
առաջին անգամ Վերածնունդի հիմնական գիծերը զբսեւորող Նա-
րեկացին է հանդիսացեր: Նարեկացիի ստեղծագործութիւններով նոր
դարադուրի է բացուած ոչ միայն մեր, այլ նաեւ համաշխարհային
գրականութեան պատմութեան մէջ: Նարեկացիի ազդեցութիւնը, գը-
րական տեսակէտէ, կը տարածուի մինչեւ մեր օրերը, Սովետ Հա-
յաստանի սահմաններէն ալ ներս, արձակապիկ Դեմիրճեանի եւ բա-
նաստեղծ Զօրեանի եւ Տարօնեցիի վրայ»: Պիտի կարենար աւելցը-
նել, անշուշտ նաեւ անունը արտասահմանեան մեր բանաստեղծնե-
րէն Սիւսաննայի: Մեծ հետաքրքրութեամբ կ'ուսումնասիրուի
նաեւ մեր Ոսկեդարու փառքերէն՝ Եղնիկ Կողբացիի «Եղծ աղանդոց»ը,

(*) Թեքեւս անցնան, բայց ոչ նուազ ուշագրաւ է հրատարա-
րեան քուականը հայկական տառերով, փոխանակ միջազգային քր-
տանշաններու: Հայքեմասիրութեան ոգի՞ն իր մէջ. քէն գիրքին բո-
վանդակութիւնը գերծ չէ օտար բառեր անհարկիօրէն գործածուած
լոյսաւ քերութեմէն:

ներկայացնելով անոր հեղինակը որպէս առաջին փիլիսոփայ միտքը այդ շրջաններուն մէջ: Ուրախութեամբ լսուեցաւ թէ այստեղ պիտի տպագրուի Նարեկի տաղաչափուած մէկ նոր թարգմանութիւնը եւ կը կատարուի թարգմանութիւնը եղնիկի յիշուած երկին: Առաջինը խոստացուեցաւ հասցնել Նարեկացիի ծննդեան 1000ամեայ յոբելեանին՝ զոր յայտնեցին մեղ, թէ Հայաստանի Կառավարութիւնը մը տալըած էր տօնել այս տարի:

Անյիշատակ չէ կարելի թողուլ տիտանեան աշխատանքը Ստ. Մալխասեանի, — «Հայերէն Բացատրական Բառարան»: Հ. Աճառեանի «Արմատալիան Բառարան»էն յետոյ գիտական եւ բանասիրական արժէք ներկայացնող ձեռնարկը, շատ կանուխէն սկսուած եւ հին ուղղագրութեամբ պատրաստուած ու հրատարակուած 4 հատորներով, որոնցմէ վերջինը մամլոյ տակ էր տակաւին:

Բարեխիղճ հոգածութեամբ պահուած էին Տանն Կիլիկիոյ Տ. Գրեգորին Ա. հայրապետի այնքան թանկագին եւ տարիներու քրտնալան աշխատանքի արդիւնք եղող բոլոր ձեռագիրները՝ զոր անհաւառակ յանձնեցին Ծնորհադարդ հեղինակին՝ իր փափաքին համաձայն:

Յիշուած աշխատութիւններէն եւ դպրոցական ու գիտական դործերէն դատ, գրական-պատմական ուսումնասիրութիւններ կատարուած են հետեւեալ հեղինակներու երկերուն վրայ. Ո. Աբովեան, Մ. Նալպանդեան, Պ. Պոռնեան, Յ. Յովհաննէսեան, Յ. Թումանեան, Ռ. Պատկանեան, Ռաֆֆի, Մուրացան, Վ. Տէրեան, Յ. Յակոբեան, Յ. Պարոնեան, Ա. Իսահակեան, Էւայլն, Էւայլն:

Մինչեւ հայրենական պատերազմը մեր երկրին մէջ հրատարակուած են՝ 62 թերթ եւ 16 ամսագիր: Իսկ 1939-ին միայն Պետհրատը լոյս է ընծայեր 650 անուն գիրք՝ 4,705,000 տպագրական օրինակներով:

Մեր Ժողովուրդը, այնտեղ, դարձած է չափազանց ընթերցասէր: Հրատարակուած գիրքերը 1-2 շաբաթէն կ'սպառին: Շատ գիրքեր չկարողացանք ձեռք բերել այս պատճառով: Կարելի է անուանել մեր Ժողովուրդը «գրքակուլ», մարտողութեամբ միասին:

Սովետական գրականութեան հռչակուած հին եւ նոր անուններ են՝ Ա. Իսահակեան, Դ. Դեմիրճեան, Ն. Զարեան, Գ. Սարեան, Յ. Շիրազ, Ա. Վշտունի, Ստ. Զօրեան, Սող. Տարոնեցի, Գ. Բորեան, Յ. Յովհաննէսեան, Հր. Քոչարեան, Աղանի եւ Միլլա Կապուտիկեան:

Հայ Ժողովուրդի հին եւ նոր արուեստի հետադայ զարգացման, խոր ուսումնասիրութեան եւ հարստացման հնարաւորութիւնը կը կը վերագրուի Լենին-Ստալինեան ուղիղ ըմբռնուած ազգային քաղաքականութեան: Անտարակոյս երկար փորձարկութիւններն ու

ու ձեռք բերուած փորձառութիւններն ալ իրենց կարեւոր դերն են ունեցեր այս խորհուած եւ ակնկալելի շինարար ձեռքերուն մէջ: Իմաստուն եւ առողջ դատողութեան զործ է թօթափել նախապաշարումներու կեղեւանքները՝ որակից եւ ի՛նչ կերպով որ ալ գոյացած ու դասացած ըլլան անոնք: Դէպ ի բացարձակ ճշմարտութիւն եւ կատարելութիւն՝ ճամբան շատ կարճ է:

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ, ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ ԵՒ ՇԱՐԺԱՆԿԱՐԱՅԻՆ ՁԵՌՆԱՐԿՆԵՐ

Արուեստը, ծագումով աստուածային՝ դարձած է ապա մարդկային, ըլլալով արդիւնքը ստեղծագործական երեւակայութեան եւ հանճարային կրակի: Արուեստի վառարան է նաեւ մեր երկիրը՝ իր ներշնչող երկինքով ու տեսարաններով, ներշնչուած արուեստագէտներով եւ արուեստասէր ժողովուրդով: Մկսած Գողթան բամբուկալորներէ, Արտաւազդներէ, անտուն հեղինակներէ եւ միջնադարեան աշուղներէ մինչեւ վերջին վարպետները տուած են մեզի մեր մուսանները թատրոնի, երաժշտութեան եւ պարերգութեան: Ասոնց վրայ աւելցած է այսօր նաեւ շարժանկարը, մրցողը՝ բայց ոչ խափանարարը թատրոնին: Ունեցեր ենք եւ ունինք մեր Պառնասը՝ ԱՐԱՐԱՏը, իբր հաճելի բնավայրը մեր մուսաններուն:

Բայ ի Երեւանի Գ. Սունդուկեանի անուան կառուցուած Պետական Եղբարխաղային — դրամատիկ — թատրոնէն, ներկայիս մեր երկրին մէջ կը գործեն 28 ուրիշ թատրոններ: Ասոնցմէ 24-ը հայկական են, 2-ը՝ ռուսական, 1-ը՝ ատէրպէյճանական եւ 1-ն ալ, միակը աշխարհի մէջ, քրտական: Այս վերջինը կը գտնուի Ալազեանի շրջանին մէջ, ուր, ի մէջ այլոց, բեմադրուած է նաեւ Շողերեանի «Հայրենիք» եւ Սէր» թատերախաղը:

Հանրապետութեան միւս թատրոններէն յիշատակութեան արժանի կը նկատուին Լենինականի Պետական Թատրոնը եւ Երեւանի Երաժշտական-Կատակերգական թատրոնը:

Յիշել հարկ է, ասոնց հետ, նաեւ գեղարուեստական շարժանքակարներու Երեւանի Արուեստանոցը — Ստուդիան —, որու բազմաթիւ ժապաւէնները — «Նամուս», «Զարէ», «Գիգոր», «Պեպո», «Զանգիվուր», «Երաժշտական համերգ», «Դաւիթ Բեկ», եւայլն — ծանօթ են թէ՛ սովետ Հայաստանի եւ սովետ Միութեան շատ մը շրջանակներու եւ թէ՛ մասամբ Արտասահմանի մէջ:

Գեղարուեստական սպասարկման համար մեծ նշանակութիւն ունին՝ Հայկական Ֆիլհարմոնիայի — դաշնասիրոյթի — երգի եւ պա-

րի բազմերգը — ամսամբլը՝ 90 արուեստագէտներով, Սայաթ Նովայի անուան դուստնական բազմերգը, Կոմիտասի անուան հռչակաւոր քանանուգը, Սպենդիարովի համերգը, դաշնամուրային եռերգը — արիօ—, համերգային նուագախումբը, բազմաթիւ մեներգուհներ, եւ այլն:

Հայ Ֆիլհարմոնիային բաժանումներ ունին՝ Լենինական, Կիրովական, Դիլիջան, Ղափան, Ալլահյէրտի, Ղաժարլու եւ Հոկտեմբերեան:

Հայ դասական երաժշտութենէն ուսումնասիրուած եւ օգտագործուած են՝ Կոմիտասի, Կարա-Մուրզայի, Եկմալեանի, Սպենդիարովի եւ Զուհաճեանի ժառանգութիւնները:

Երաժշտական մշակոյթի երկտասարդ յայտնի վաստակաւորներ են՝ Արամ խաչատուրեան՝ միջազգային համաբաւ տիրացած՝ Ֆարօ Ստեփանեան, Կարօ Զաքարեան, Եղիազարեան, Տէր-Ղեւոնդեան, Յաթեան, եւ ուրիշներ:

Զենք վարանիր տալու նաեւ անունը մեր նորընտիր Հայրապետին, որ իր երաժշտական բարձր ուսումը կատարելագործած է Գեմանիոյ մէջ եւ տարիներով դասախօսած է այդ նիւթը: Երանի՜ թէ՛ Ն. Վեհափառութիւնը պատեհութիւն ունենայ Ս. Էջմիածնի մէջ իր նախագահութեան տակ կազմելու Սրբազան Երաժշտութեան Ֆանժմաժողով մը, վերաքննութեան եւ վերադնահատութեան ենթարկելու մեր շարականներու դանձարանը, եւ վերածելով դանոնք իրենց իսկական արժէքին՝ աղատելու Եկեղեցին անհմուտ եւ ինքնակոչ «Երաժիշտներ»ու անսանձ քմահաճոյքներով աղաւաղուած ու ձեքձեքուած երգեցողութիւններու անտանելի քառսէն: Եկեղեցւոյ հոգեկան կադրերման համար այսպիսի ձեռնարկ մը եւս մենք կը պահենք հրաժայական պահանջ:

Հայ երաժշտական արուեստը, 1939-ի աշնան Մոսկուայի մէջ կայացած հայկական արուեստի տասնօրեակի ընթացքին, արժանացած է բարձր գնահատութեան: Մասնակցողներէն 134 անձեր պարգեւատրուած են շքանշաններով եւ մեդալներով: Իսկ նուագախօգի եւ պարախօգի — Ուպերա եւ Պալլետ — թատրոնը պարգեւատրուած է Լենինի շքանշանով:

Հայկական եղբերդական թատերախաղերու ճիւղին սպասարկողներ են՝ Դեմիրճեան, Վաղարշեան, Գուլլաղեան, Հախումեան, Արաքեան, Միքայէլեան, Սաղաթէլեան՝ եւ ուրիշներ: Գրուած եւ բեմադրուած են հետեւեալ թատերերգութիւնները — «Գայիանէ», «Ալմաստ», «Մարջան», «Լուսաբացին», «Բաջ Նազար», «Սասունցի Դաւիթ», «Խանդուք», «Լեպլեպիմի», եւ փոքրիկ թատերերգութիւններ — ուպերէտ — «Արեւիկեան Ատամնաբոյժ», «Աշուղ Մուրատ», եւ այլն: Մեր Երեւան գտնուած միջոցին տեղի կ'ունենային Տ. Զու-

խաճեանի «Արշակ Բ.»ի բեմադրութեան նախապատրաստական աշխատանքները :

1939-ին Երեւանի մէջ մեծ շուքով տօնուած է «Սասունցի Դաւիթ»ի հաղարամեակը: Զուգադիպութիւնը հայկական հերոսական ուղիին հրաշալի արտայայտութիւնն եղող այդ ղեւցազներգութեան հաղարամեակին, նոյն ուղին կարօտ հայերանական մեծ պատերազմի պայթումին հետ, — պիտի մնայ պատմական ապրող յիշատակներէն մէկը մեր ժողովուրդին: Արդարեւ, երբ մէկ կողմէ հերոսական այդ հաղարամեայ ուղին կը դառնար դեղարուեստօրէն հայրենասիրական պաշտամունքի առարկայ մեր երկրին մէջ եւ այլուր, — միւս կողմէ նոյն այդ ուղին նոր մարմին տուող հրառայլեր, զրուցազեղ թեւերով բուր-կէծակին ի ձեռին ղեւցազնի հրեղէն ձիուն, ռազմադաշտին վրայ բնութիւնը տրորող իրենց յաղթական խոյանքը կը կատարէին: Եւ, ի՞նչ հետեւողականութիւն — Հայաստանեայց Ռեփին, աշխուղ էին շուքն ու շունչը Հայոց ապագայ հայրապետին, որպէս Երեւանի Հոգեղմեցի Յովսէփինը եւ Վանանդեցի Ղեւոնդինը՝ Աւարայրի դաշտին վրայ:

1941-ի Մայիս-Յունիսին Մոսկուայի մէջ տեղի ունեցած հայ պրակտիկական տասնօրեակը եւ Գ. Սունդուկեանի անուան Պետական Դրամատիկ Թատրոնի նուաճումներու ցուցադրումը՝ ունեցած են մեծ յաջողութիւն:

Մեր երկիրը ոչ նուազ նշանաւոր է իր նկարիչներով եւ քանդակագործներով: Ասոնց մէջ առաջին տեղը կը բռնէ Մարտիրոս Սարեան՝ իր հիմնալի գիմանկարներով: Իրեն հետ ունի չքախումբը զիւզանկարիչ, Գիւլջեաններու, Աղաջանեաններու, Աւաքեւեաններու, քանդակագործ Արա Սարգիսեաններու, Սուրէն Մտեփանեաններու, Ռարարուներու, եւ բաւական թիւով հին ու նոր այլ արուեստագէտներու: Պատերազմի ընթացքին իսկ — կենսունակութեան հրաշալի՝ նշան — կերպարուեստագէտներու կողմէ կազմակերպուած են վախճան ցուցահանդէսներ եւ յօրինուած են 6,500-է աւելի նկարներ ու քանդակներ: Վերջին ցուցահանդէսին մասնակցած են 60 արուեստագէտներ՝ աւելի քան 500 դորձերով:

1945-ի արուեստի պիւտճէն եղած է 31 միլիոն ռուբլի կամ 6,200,000 տոլար: Այս գումարին 26 միլիոնը յատկացուցած է Պետութիւնը: 4 միլիոն ռուբլի ստացած է Ոսկերայի եւ Պալլետի Թատրոնը, ուր կը յաճախեն քարեկան 1, 400,000 հանդիսականներ. 2 միլիոնը՝ Հայֆիլհարմոնիան. 1 միլիոնը՝ Սունդուկեան Թատրոնը, եւայլն:

ԱՌՈՂՁԱՊԱՀԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄՆԵՐ

Ինչպէս անհատին, նոյնպէս հասարականութեան ֆիզիկական տողըութիւնը կեանքի էական պայմաններէն եւ ընկերային հրամայական պահանջներէն մէկն է: Ժողովրդանուէր Պետութիւն մը իր տուածին մտահոգութիւնն ու պարտականութիւնը պիտի ընէ ստեղծել հնարաւորութիւններ եւ արմատական միջոցներ՝ ոչ միայն դարմանելու հիւանդութիւնները, այլ նաեւ ու մանաւանդ առաջին առնելու համաճարակներու՝ վերցնելով պատճառները: Այս ուղղութեամբ աշխատանքներ տարուած են ու կը տարուին թէ՛ մայրաքաղաքին, թէ՛ քաղաքներուն եւ թէ՛ գիւղերուն մէջ: Ասիկա կը կատարուի անշուշտ նաեւ առողջապահական դասախօսութիւններով դպրոցներուն մէջ, երբ մէկ կողմէ կ'աւելցնէ մշակելի հողերու քանակը, միւս կողմէ ալ կը նուազեցնէ, օր., մալարիայի դէպքերը:

Հայաստանի ամէն կողմերը կան հիւանդանոցներ, բուժարաններ, հանգստարաններ եւ նուիրուած բժշկիներ ու բժշկուհիներ, կարմիր Սաչ եւ հիւանդապահ քոյրեր: Կայ նաեւ հոգեբուժարան մը — յիմարանոց —, 225 մահճակալներով: Մաեփանաւանի մէջ, 1944-ին հիմնուած է Անտառային Դպրոց-Բուժարանը (սանատորիում, ուր 600-ի մօտ երախաներու սպասարկութիւն կ'ըլլայ):

Գիւղերու մէջ, գիւրացիներու համար մայրերու աշխատանքը տունէն դուրս, հաստատուած են մանկամսուրներ: 1943-ին, որ է՝ պատերազմական շրջանին, 56,360 կը համրուէր թիւն այն երախաներուն՝ որոնք խնամք կը վայելէին անոնց մէջ:

Այս նպատակին համար կան նաեւ գիտա-հետազօտական կայաններ եւ բժշկական հիմնարկներ:

Սոյն ամենակենսական դործին համար Կառավարութիւնը 1945-ի պիտաճէ սահմանած էր 116 միլիոն ուրբլի կամ 28 միլիոն տալար, այստեղի գրամով՝ 112 միլիոն փեսօ:

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԸ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ ԶԱՓԱՆԻՇԸ

21 օրեր անցուցի Երեւանի Հիւրանոցի այն սենեակին մէջ՝ որ մեզի էր յառկացուած: Պատշգամբ, որ կը նայէր Արովեան հրապարակին վրայ, եղաւ իմ դիտարանը: Հոն էի մասնաւորապէս երեկոները: Հետաքրքրական բան մ'ունէր այդ հրապարակն ինձ համար: Կը Զառայի տեսնել Հոն դռնէ մէկ անկիւնը կենցաղական այն պատ-

կերին՝ դուր կը կոչենք ընկերային: Ընկերային կեանքը նոր սերունդին մէջ, որ նկատառաւորօրէն փոխադրուած է պարտադրած կըրթութեամբ է անած: Հեռու կը մնամ որ եւ է նախապաշարութիւն, որ պէտքի դատումներս չլրիպեցնեն զիս ճշմարտութենէն: Ունիմ, սակայն, չափանիշ մը՝ կարենալ մօտենալու համար, պարզուած երեւոյթներէն ներս, բունին, էութեան: Հայկական է աղբ չափանիշը՝ որու վրայ վստահացած եմ, շնորհիւ ուրիշ դատանիքի մը՝ որ տըրւած է մեզի փորձարկուած վճիռ աղբիւրէ մը:

Ահա ծայր կուտան շարանները երկու սեռերէ պատանիներու եւ երիտասարդութեան մօտեցած պարմանիներու: Սրու եւ արի երիտասարդներ չեն վերադարձած դեռ ռազմաճակատէն: Սակաւաթիւ վերադարձածներն ալ ունին տխուր, թէեւ պատուաբեր, վնասութիւնները գիւցադնական ոգորումին: Մնգամահատուածներն են անոնք: Աշխոյժ, դուարթ ու խօսուն են բոլորն ալ: Օտարոտի կամ նորամուտ բան մը չեմ նմարեր անոնց նալուածքներուն եւ Ժողովներուն, շարժումներուն եւ կեցուածքներուն, խօսքերուն եւ շեշտերուն մէջ: Որուեստականութիւնը չեղծեր անոնց բնականութիւնը եւ ոչ ալ պերճանքն ու շուքանքը կ'ստուերացնեն անոնց պարզութիւնն ու սեռայնութիւնը: Հրապոյցը Գեղեցիկին, որմէ զուրկ չէ ցեղը, ներդաշնակաւորուած է լրջութեան պարտադրած համակրանքին հետ: Կ'ըզգամ թէ ցեղին Հոգին է, որ՝ իր սրբութեան դարբէնէ՝ կը բուրումնաւորէ միջոցաւ: Օտար խորշակներու շունչը չէ խորշոմեցուցեր ու ալակերպեր զայն: Յայ միայն հարկաւ բերեղացումը՝ ինքն իր մէջ եւ ինքն իրմով: Հայն է այն իսկական, իր մարդկային առաքիլութիւններու լոյսին տակ ստացած հմայք: Համեստութիւնը, ըսել կ'ուզեմ, որ մերկացած չէ, սակայն, ինքնազիտակցութեան ներդուր լոյսէն: Չեմ ակնարկեր ամօթխածութեան՝ գաւառական ըմբռնումին մէջ այնքան չափազանցուած:

Ազատութիւնը հոգեվիճակ մ'է, որ շարժման կը մղէ բոլոր աստուածաստուր կամ բնածիր կերքերը՝ միտի, ջիւղերու եւ երակներու ճամբով: Բայց մոգական ոյժ մը, բանականութիւնը, իր բարսբունքով կը կատարէ հակադէմ դերը, զուսպ եւ իր ծիրին մէջ պահելով ֆիզիկական կառույցի մեքենական ամբողջ սարդիւքը:

Կը տեսնեմ այս բոլորը, սրտի հովացումով, այդ հրապարակին վրայ: Եւ այս տեսարանը իմ երեւակայութիւնը կը փոխադրէ դաստիարակչական այն աշխատանոցներուն մէջ՝ ուր նկարագրիւր կը դարբնուի, նախ մարդկային, ապա ցեղայինն ու ազգայինը յաջորդարար կամ միասնաբար: Ի՞նչ է անհատ մը, արդարեւ, ինչ գոյն եւ արիւն ալ ունեցած ըլլայ այն՝ առանց մարդկային նկարագրի հիմնական եւ յստակաշական գծերուն:

Ընկերային նոր ըմբռնումներու վրայ ձեւուած պատկեր մըն է

այն՝ ինչ որ կը խորհիմ կռահել պատշգամի բարձունքէն՝ այնտեղ վարը շարժող սա համակրելի էակներուն մէջ: Նոր պատկեր մը՝ հինի յղկումներով: Լո՛ւրջ, թափանցի՛կ: Յարգալիբ կեցուած մը, արշալուսային նայուածք մը՝ որ ժխտումը չէ ՍԻՐՈՅ եւ անոր անմոռելի ծաղկումներուն կամ լճակի յուզական վէտով խտումներուն, սեռերու գարնային փոխարարներութիւնները կ'ընեն բնական եւ մարդկային, առանց թոյլ տալու, որ ընկերային ներդաշնակութիւնը, բնազդներու վտառաւոր: Խաղարկումներով ու շեղումներով՝ խանցարուի: Մարդկային արժանապատուութիւնը, դիտակցուած ու խորարմատացած, բնական սահմանադիժն է հոն, որ այդ շեղումները կ'ընէ դրեթէ-անկարելի, եւ որուն մէջ կեանքը կ'ընթանայ իր բնականոն ուղեգիծով:

Պատշգամի միայ կանդնած՝ որպէս դէտ՝ այս է եղած իմ տըպաւորութիւնը:

Բայց կան նաեւ թաղորոնները, ուր կ'այցերեմ քանի մը անգամներ: Նոյն դէմքերը նաեւ այնտեղ: Ոչ բոլորովին նրաթաղաչտօրէն հաճոյամոլ երկոտասարգութիւն մը, որուն հանդիպած ըլլաք այլ հորիզոններու տակ: Արուեստին սէրն ու վայելքը մղած են զանոնք սըրահներէն ներս խուռներամ: Նոյն ծիծղուն, շէն-շող, հետաքրքրութեամբ լարուած էակներու ծիանքը, ապա հանդարտ նիստը աթոռներու միայ: Հոգեկան վայելքն է որ պիտի հոսի բեմէն, եւ պիտի տայ անոնց պատեհութիւն՝ մշակելու իրենց դեղարուեստական ճաշակը եւ նաեւ - ինչո՞ւ չէ, իրենց բարոյադիտական բմբռնումը, եւ դորձածելու իրենց դատողութիւնը՝ դնահատելու եւ քննադատելու միանգամայն ինչ որ արուեստը կը հրամցնէ իրենց որպէս արժէք՝ բարձր, միջակ կամ ցած: Զիկայ ծափի չռայլանք: Հաճելի է լսել այս ոտատուներէրը՝ դերձ յաւակնոտ ինքնարաւութենէ եւ աղբիւր իսկական վայելքի:

Այսպիսի հաճոյքներու հետամուտ եւ վարժ նոր սերունդ մը՝ դժուար չէ հաւատալ, թէ նուազ ենթակայ է քայքայիչ փորձութիւններու: Հայաստանցի տղան, այսպէս կոսիւած, դժուար թէ փոխանակէ, օրինակ, արուեստի բեմը թղթախաղի մը սեղանին հետ, որուն չարք կը սիրեն զուարճանալ, իրենց ջիղերու բոլոր պրկումներով եւ ուղեղի տաժանելի լարուածքով, մերթ դիշերներ առաւօտացնելով դուչէ, արտասահմանի մեր երկոտասարգները՝ հիններէն ընդօրինակելով: Պարասիրութիւնն իսկ իր չափն ունի հոն. պարը՝ իր ճայցիկ կշռոյթով ու շնորհքով, դերձ եւրոպականին, չըսելու համար հոթենթոտակնին անորակելի փաթեղին եւ թռոյթներէն, եւ ասոնց ընկերացող խժալուր եղանակներէն: Ինչո՞ւ պիտի ուղչին կապիւլ ասոնք, երբ հայ դեղմունին իսկ կուտայ իրենց աւելի ոգեւորէն ու շինիչը:

եւ հոգեկանէն կ'առնեն իրենց արժէքն ու ջերմութիւնը: Եւ այս՝ անոր համար անշուշտ, որ ընկերային-մտեւորական պայմաններուն հետ՝ ընկերային-բարոյական պահանջներն նոյնպէս իրենց կշիռը կը դնեն կենցաղային բոլոր երեւոյթներուն մէջ: Սարգսյանութիւն, սը-տախտութիւն, կեղծիք ոչինչ ունին դրութեան մը հետ՝ որուն օրէնքները կը բխին համայնքին իսկական կարիքներէն եւ կ'անդադառնան անոնց վրայ: Համագործակցական ոգին, որ չի ժխտեր հաւաքական մրցումը, կ'ստեղծէ մտեւորական հաւասարակշռութիւնը, եւ այս՝ իր կարգին՝ կ'ապահովէ համակենցաղական ներդաշնակութիւնն ու երջանկութիւնը: Ընկերային շարիքները արդիւնք են որդեգրուած ընկերային միակողմանի օրէնքներուն: Երբ կը հաշտուին անհատին եւ հաւաքականութեան շահերն ու պահանջները, իրաւունքներն ու պարտականութիւններն իրարու հետ, կը դադրին այլեւ լայնիմաստ բարոյականը խաթարող բոլոր ուղղակի թէ անուղղակի պատճառները:

Բիրեւոյցում մը, ուրեմն, նաեւ բարոյական հասկացողութիւններու, չնորհիւ ընկերային կենցաղի նոր սեղաններու եւ հիմունքի: Կա՞յ պակաս մը, այդ՝ կը տեսնենք յետոյ:

Գոցելէ առաջ, սակայն, այս հատուածը՝ ձեր ուշադիր նկատաւորութեան յանձնեմ ուրիշ յատկանիշեր եւս, բարոյական նրբերանգրութեամբ, որոնք հաւատաւոր ապագայատեսներ կարող են դարձնել զմեզ մեր երկրի վաղուան վերաբերմամբ:

Սովետական Հայաստանի միջնորոտը լեցուն է մեր «մեծաբան»ի անոյշ արձագանգումներով, առնէն սկսած մինչեւ կառավարական պալատը, փողոցէն մինչեւ դպրոցն ու համալսարանը, թատրոններէն մինչեւ դատարանները, մայրաքաղաքէն մինչեւ յետին գիւղերը, ծերերէն մինչեւ մանուկները, օրօրոցէն մինչեւ գերեզմանը: Ամէնուրեք հայ խօսք եւ հայ երգ, հայ գիր եւ հայ տիպ՝ ի՞նչ փոյթ թէ Մեսրոպեան Տառը, իր դարաւոր գոյութենէն եւ սերունդներու նուիրագործումէն յետոյ, քիչ մը նահատակուած ըլլայ, եւ իր աւանդական ուղղութենէն անհարկօրէն դուրս բերուած, եւ մերթ ալ, հարկ է խոստովանիլ, լեզուական քառսի մը մէջ նետուած, թեթեւ վերաբերումով մը բանասիրական, գեղագիտական եւ նոյն իսկ մտեւորապիտական-ինտելեկտուական պահանջներուն հանդէպ, տեղի տալով նոյնպէս ծիծաղելի կապկումներու՝ հեռաւոր հորիզոններու տակ: Կը սիրենք հաւատալ, սակայն, որ վերջերս կատարուած փոքրիկ ինքնասրբազրութիւնները կը հասնին՝ աստիճանաբար կամ վճռական շարժոյթով մը, աւելի լայն չափերու: Օտար բառերու յաճախումն ալ, աչտաչտ՝ ուր մեր լեզուն անընդունակ է՝ բերելու իր ճոխ դանձարանին նպաստը, արեւելեան բարբառին մէջ հին օրերէն իսկ գայթակղեցուցիչ համեմատութիւններու հառած, ակնկալելի է որ ենթարկուի աննախապաշար նկատաւորութեան:

Այս դերտողութիւնները չեն դար աղգային սահմանադանց նա-
խանձանդրութեան մը թեւադրանքներէն. այլ լեզուն - որ եւ է լե-
զուն - իր պատմական ինքնուրոյն արժէքին, դիմադժին եւ վայելչու-
թեան մէջ պահելու բնական պահանջէն:

Կրթական հաստատութիւններէն ներս, որոնց ցանցի հետզհետէ
խտացումը պետական առաջադրութիւն է՝ դործի վերածելի, հայ
պատմութեան եւ հայ մշակոյթի, մէկ խօսքով՝ հայագիտութեան
վերարեբեալ ուսմանց տրուած կարեւորութիւնը՝ ուրիշ յատկանիշ
մըն է ոչ նուաղ ուշադրաւ ու միտթարական: Թէեւ այս իրողութեան
մէջ ոչինչ կայ դարմանալի, բայց ան բնոյթն ունի փարատելու տե-
ղին թէ անտեղի կասկածամտութիւններ եւ յուսահտութիւններ:

Յիշեմ հոս յատկանշական դէպք մը: Յուլիս 9-ին էր: Պետական
Համալսարանին մէջ տեղի կ'ունենար Մանկավարժութեան պատմու-
թեան քննութիւնը: Երեք եկեղեցականներու ընկերակցութեամբ
մենք ալ ներկայ եղանք: Օրիորդի մը, ի մէջ այլոց, հարց տրուեցաւ
թէ ի՞նչպէս կը գնահատէր Վարդանանց պատերազմի հոգեբանական
արժէքն ու աղգային նկարագիրը: Օրիորդը, քննիչներու կաճառին
եւ բոլոր ներկաներուն առջեւ համարձակ, տիրական շեշտով, աղ-
գային շունչով տողորուած, իր լսածին համոզումովը ոգեւորուած,
բայց կատարուած դործին պատմական արժէքի տրամաբանական
վերլուծումով առաջնորդուած, տուաւ այնպիսի պատասխաններ՝
զորս թերեւս մենք անկամ պիտի վարանէինք կամ խղճահարէինք
տալ: Եւ քան արդարացուցիչ էին անոնք Վարդանի համար եւ ա՛յն-
քան անողորմօրէն դատապարտիչ՝ Վասակի համար:

Դժուար էր խորհիլ, թէ եկեղեցականներուս ներկայութիւնը թե-
լադրեց քննիչին տալու այս հարցը եւ քննողին՝ պարզաբանելու
այս ոգիով պատմական դէպք մը՝ որ ա՛յնքան աղգային էր բնոյթով,
ո՛րքան կրօնական: Աղգարարութեամբ մը չէինք դացած, որպէսզի
այս ուղղութեամբ ալ նախապատրաստուած ըլլային: Եւ օրիորդին
անբռնազրօս եւ հպարտ արտայայտութիւնը նիւթին վերաբերմամբ,
կարող էր արգիլել կասկածի որ եւ է փորձութիւն:

Արդիւնք են այս բոլորը բարոյական լայն հասկացողութեան,
որով պարտինք մօտենալ ցեղի, ազգի, հայրենիքի փափուկ հարցե-
րուն եւ գաղափարներուն: Անոնց հանդէպ պաշտամունքային զգա-
ցում մը, յուզում մը, որ սակայն չբարձրանայ կրօնական մոլեռան-
դութեան մը նկարագրին, - անհաշտ չեն կրնար ըլլալ միջցեղային,
միջազգային եւ միջհայրենական փոխյարաբերութեանց բարուք եւ
հղթարական ոգւով մշակման եւ կիրառման հրամայականութեան
հետ: Այս ոգին, որ գերադանցօրէն քրիստոնէական է ամէն բանէ ա-
ռաջ, - սովետ Միութեան, հետեւաբար նաեւ Սովետ Հայաստանի
լուսարեւեոն է: Ան հայ նկարագրին անշարժ խարիտն ու անապակ

խորելոսն է: Մեր երկիրը փարած է տառջինին եւ կը ճաշակէ երկրորդը: Իր համեղբայրական զգացումներուն մէջէն չգիտէք թէ ան ի՞նչ պէս կը նայի Արարատի արեւափառ դադաթին եւ անկից ալ անդին, արդարութիւն ըրած ըլլալու համար ե՛ւ անիրաւութիւն, ե՛ւ անիրաւողին, թոյլ տալով որ վերջինն ալ՝ իր սեփական սահմանին մէջ միայն՝ ունենայ պաշտամունքի սեղան մը իր լեզուին, իր պատմութեան, իր մշակոյթին, իր ցեղին, իր ազգին եւ իր հայրենիքին՝ բաբի դրացնութեան մը բոլոր վստահելի հաւաստիացումներով եւ ըստպանելով իր մէջ դարերու ոճրապարտ ոգին:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԶԳՏՈՒՄՆԵՐ

Թող ներուի ինձ փոքր անդրադարձում մըն ալ մեր երկրի քաղաքական կեանքին եւ ձգտումներուն վրայ: Կանխեմ ըսելու, թէ իրաւական հանգամանք ունեցողի յաւակնութեամբ չէ որ կը համարձակիմ հայիկ նաեւ այս գետնին, ոչ ալ պատասխանատու անձերու պաշտօնական յայտարարութեանց եղած եմ ականջալուր: Ինչ որ պիտի ըսեմ՝ կուհնումներ են, մաքնիսացած մթնոլորտէն քաղուած, կուհնումներ, սակայն, որոնք՝ չեմ վարանիր ըսելու՝ թէ անկասկածելի են, տրուած թլլալով այդ կենսական հարցին իրաւական տեսկէտը եւ իրերու նպատաւոր դասաւորման պատեհութիւնը: Հայ պետութիւն մը, մերինին նման, ալլապէս պիտի չըմբռնէր իր քաղաքական գերն ու պատասխանատուութիւնը՝ բախտորոշ եւ դուշէ երկար տարիներու համար անվերադառնալի այս օրերուն մէջ: Քաղաքական հայեացքներու վերջին դրսեւորումները՝ ուղղակի թէ անուղղակի՝ փաստեր են ինքնին ի նպատակ այս տեսութեան:

Ըստ այսմ, երկու յոյժ կարեւոր հարցեր կ'զբաղեցնեն անկասկածաբար, լրջօրէն եւ լարուած շահադրոյութեամբ, Սովետական Հայաստանի կառավարութիւնն ու Ժողովուրդը, — ՀՈՂԱՅԻՆ ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒՄ եւ ՆԵՐԳԱՂԹ: Այս պահանջումին մէջ ի դուր է տեսնել ուղի ծաւալապաշտական ցանկութիւն. այդ, ընդհանրապէս, բռնադատուած իրաւունքներու խաղաղօրէն վերադարձի անյետաձգելի հարցի լուծման ձգտումն է: Զէնքի պարտադրանք մը չեմ կարծեր որ ընկրկեցիք պետութիւն եւ Ժողովուրդ:

«Այլեւս լացի պատ պիտի չունենանք», — յայտարարած էր պատական քաղաքացի մը՝ ճրէական լացի պատի տպաւորութեան տակ հաւանաբար: Հինաւուրց Արարատն է Հայոց լացի պատը, որ իր պատկառելի նիստն ունի մեր սահմաններէն դուրս, բայց կարծաթալի նայուածքը մայրական՝ մեր սահմաններէն ներս: Ազատու-

խենք լսեն է այն, «Ազատ Մասիս»ը: Մե'րն է այն. ոչ միայն ինքը, այլ նաև իրեն հետ չզթալուած ու առեւանդուած այլ լեռներ ու դաշտեր, դեռեր ու ծովակներ՝ Սիփան ու Վարազ, Սեպուհ ու Սատաղ, Գրգուս ու Քարքէ՝ իրենց վանքերու սրբազան ու մխացող աւերակներով: Յիշե՞մ նաև Հնչառական Ծովը, որուն ալիքները՝ մեծ ձկնորդին ծփուն եւ մերթ զայրազնօրէն խռովուն՝ իմ մանկութիւնն են օրօրած: Ծննդավայրի սիրոյ թերազրութիւնը է՛, սակայն, այս:

Յափշտակուած այս իրաւութիւնը, միջազգային խղճմասնքէն ճանչցուած, ոչ միայն կոչ կ'ընէ Սովետ կառավարութեան, որուն իրաւական պահանջը կը բխի բարոյական պարտականութենէ մը՝ հանգել Սիփանի հայրենակարօտ հայութեան, այլ նաև Հայաստան-կայց եկեղեցւոյ բարձրագոյն իշխանութեան՝ Հայոց Ընդհանրական Հայրապետութեան, որուն բարոյական պարտականութիւնը հիմնուած է նոյն Սիփանի իր գաւառներուն իրաւական անմերժելի իրաւունքին վրայ: Ասոր փաստ է նորընտիր Կաթողիկոսին հեռազրական դիմումը, յանուն Ալեկնայի Հայոց, երեք Մեծերուն: Ոչ մէկ կասկած, թէ այս իրաւունքն ու իրաւասութիւնը ոչինչով կը տկարացնեն հեղինակութիւնը քաղաքական իշխանութեանց, ընդհակառակը, կը գործացնեն իսկ դայն: Մեր նահատակներու եւ դիւցազներու արիւնքով նոյնիսկ ստեղծուած հողերու Սոյեւտական Հայաստանի կցումն է որ կը պահանջուի, հետո անջատողական որ եւ է դատաւարտելի դիմումն է:

Երանի՜ թէ, հայրապետական այս իրաւասութիւնը ուղեցոյց մ'եղած ըլլար եւ ըլլայ բոլոր այն բարենպատակ ձեռնարկներուն եւ պատասխանատու քայլերուն՝ որոնք տեղի կ'ունենան, յաճախ անկէիս պոսթիլումներով եւ զիրար խաչածեւող ու չհրաքացնող մասնակիութիւններով՝ զանազան զաղութներու մէջ: Զմարիտ հայրենասիրութիւնը հեռու պէտք է մնայ փառասիրութիւն բուրդ անիմաստ ցուցամոլութիւններէ եւ հրապարակներն ազմկող ելոյթներէ՝ որոնց մէջ կը պակսին նպատակին տիրանալու հեռահաս ողջմտութիւնն ու դատողութիւնը, եւ որոնք աւելի կարող են քանդել քան թէ շինել:

Գալով ՆԵՐՓԱՂԹի հարցին, չենք տարակուսիր թէ ան իմաստնորէն ուսումնասիրուած ու ծրագրուած է, եւ անոր լուծման միջոցներն ալ նախատեսուած են: Բայց վնասակար կը դառնաք անժամանակ իութիւնտութիւնները՝ նախ քան հարցին հանգամանօրէն նըկատուումով եւ պարագայական պարտաստութիւններով կարգաւորութիւնը: Ծարունակիլ հարկ է սկսուած դործերու բնականոն ընթացքը զաղութներու մէջ, չխանդարելու համար կեանքին ստացած տեւի կամ պակաս չափով դոհացուցիչ վիճակը, մինչեւ վճռական

որոշումը աստանդական հասցութեան քաղաքական եւ ընկերային ճակատագրին :

Վերջացնելու համար այս հատուածը՝ ըսենք. — Ազգային-փառափալան գետնի վրայ միակ իրաւական հեղինակութիւնը՝ ՄԱՅՐ ՀԱՅ-ՔԵՆԻՔԻ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆ Է, իսկ ազգային-եկեղեցական գետնի վրայ միակ իրաւական հեղինակութիւնը՝ ՄԱՅՐ ԱՌՈՒԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ :

Այս երկու իշխանութիւններն են եւ պարտին ըլլալ, ըստ իս, ազգային-քաղաքական եւ ազգային-եկեղեցական զոյգ օրգանները Ազգին լրութեան, առաջինը՝ Հայրենիքի սահմաններէն ներս եւ միջազգային տարողութեամբ, երկրորդը՝ անոր սահմաններէն դուրս եւ նոյնպէս միջազգային կանաչ սեղաններու առջեւ: Ազգը պարտի խաւի այս երկու հեղինակութեանց միջնորդութեամբ: Բոլոր կողմնակի ձեռնարկները, որ չեն բխիր այս հեղինակութիւններէն, չեն տար իւրաքանչիւր ձեռնարկողներուն՝ յաւակնութիւնն ունենալ ներկայացընելու Ազգին կամ Ժողովուրդի մը ամբողջութիւնը, թէ եւ առանձնապէս զուցէ կարող են բերել իրենց նպատուը, միայն թէ առաջնորդը՝ ած ըլլան միեւնոյն հոգիէն եւ ուղղուած միեւնոյն նպատակին :

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ
ԵԿԵՂԵՑԻՆ, ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԵՑՈՒԱԾՔԸ ԿՐՕՆԻՆ ՀԱՆԳԻՊ,
ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԶԳԱՑՈՒՄԸ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ ՄԷՋ

Համայնաւարութիւնը մեր երկրին ալ որդեգրած քաղաքական-ընկերային դրութիւնն է: Ան հիմնուած է, մարքսեան դիալեկտիկայի ուսման ճամբով, մարքսեան էնգելսեան կամ լենինեան ստալինեան նիւթապաշտիկ փիլիսոփայութեան աշխարհահայեացքին վերայ: Այդ վրութեամբ՝ կրօնի բացարձակ անտեսումը — չըսելու համար իողատ փտումը, ինքնին հասկանալի է:

Մօտենանք, սակայն, հարցին այլ տեսակէտներէ, հիմնուած՝ երկուցիկութիւնէ աւելի իրողութեանց հոգեբանական տուեալներու թելադրութեանց վրայ: Անողում չըլլար թուուցիկ համեմատութիւն մը համայնաւարական սկզբունքներուն եւ քրիստոնէական սկզբունքներուն միջեւ: Քրիստոնէութեան համար կրօնքը ամէն բանէ առաջ «ԱՌՈՒԵԼ ԿԵԱՆՔՆ» է, այնպէս՝ ինչպէս բացատրուած եւ ապրուած է իր աստուածային Հիմնադրին կողմէ. առաւել կեանքը՝ իր դրական ու պէրճական, նիւթական եւ հոգեկան, ժամանակաւոր եւ յաւիտեական սրբէքներով: Համայնաւարութեան համար՝ «կրօնը քմբեցուցի է», չիտուած անոր վարդապետական նրբութիւններուն,

բանաձևերուն, ծխական կեղեւանքներուն եւ մանաւանդ իսկ իր-
բւե սնունդ ժողովուրդին մատակարարելու նիւթական եւ բարոյա-
կան կերպերէն: Ան կ'անտեսէ հողին, յաւիտենականը, եւ մեկնելով
սոսկ նիւթէն, որուն մէջ գտնել կը կարծէ բանալին կեանքի բովան-
դակ խորհուրդներուն, — կը ձգտի անով ապահովել մարդկային եր-
ջանկութեան բոլոր իրական պահանջներու դոհացումը: Ոչ բոլորո-
վին անիրաւօրէն, ան՝ վէժքարը Փիղիկական կեանքի բարեխաւման՝
կը փնտռէ քաղաքական-տնտեսական սկզբունքներու բանաւորման
մէջ, ստեղծելով ընկերային կազմակերպութիւն մը՝ որուն մէջ ամ-
բողջ մարդկութիւնը, իր բոլոր բնական բաժանումներով եւ ստորո-
գելիներով կարենայ իրականացնել ընդհանրական ըզձալի միութիւ-
նը կամ միասնականութիւնը:

Քրիստոնէական հայեցակէտը տարբեր չէ, միայն թէ չի հաւա-
տար, որ մարմինը՝ իր քիմիական, ֆիզիկական եւ բնասօսական ծա-
նօթ ու անձանօթ խաղերով, բաւական կրնայ ըլլալ բացատրելու
մարդկային կեանքի եւ անոր հետ կապ ունեցող ընկերային-բարո-
յական սկզբունքներու հիմնական իմաստը:

Կային, Խորհրդային Հայաստանի մէջ, հեղինակաւոր եւ
պատասխանատու անձնավորութիւններ, որոնք, իրենց նախ-
նական կրթութիւնը առած ըլլալով մէկտեղ թեմական հոգեւոր
գործողներու մէջ, յեղափոխական շունչին տակ, նոր հոգեփոխու-
թեամբ մը, փորձած են ալքել ինչ որ պաշտած էին երբեմն: Անոնք,
իրենց եռանդին մէջ մոլի եւ դատաստանին մէջ յախուռն, չեն ծած-
կած իրենց թշնամական վերաբերմունքը կրօնական հաստատու-
թիւններուն հանդէպ, այն առարկելի առարկութեամբ, թէ «Խոր-
հրդային յեղափոխութիւնը հակառակ լինելով կրօնական վարդա-
պետութիւններուն, ուրեմն իր դէմ ունենալով կրօնականները, պէտք
է քանգէ անոնց վառարանները»: (Տես «Պայլար», 28 Դեկտ. 1945,
Արտակ Դարբինեանի տեսակցութիւնը հանդ. Միասնիկեանի հետ:) Եջ-
միածինը լոկ իրբւե «պառմական հեռուքիւն» պահելու միտքը՝ յերիւ-
րածոյ վերադրում մը չէ Խ. Հայաստանին՝ իր առաջին օրերուն մէջ:

Չենք սիրեր ծանրանալ, սակայն, այս տխուր կէտին վրայ, երբ
այսօր պատկերը տարբեր է բարեբախտաբար: Թէ քրիստոնէութիւ-
նը, այնպէս՝ ինչպէս կը կիրարկուի այսօր ընդհանուր կերպով,
պէտք ունի բնութեւնը հոգեկան, բարոյական եւ ընկերային տե-
սակէտներէ՝ դիմելով աղբիւրին, — կասկածէ վեր է: Թէ սովետական
կարծիքը, զոնէ Որթողքս եւ Հայաստանեայց եկեղեցիներու վե-
րաբերմամբ, կրած է զգալի փոփոխութիւն եւ վերջ են գտած ուղ-
ղակի թէ անուղղակի անարդարանալի հալածանքները եւ չեն խրա-
խուսուիր «Անաստուածներու քիչներ»ը, — իրականութիւն է: Թէ
Սովետական Հայաստան, ազգային ուղիղ ոգիին հետ հաշտեցուցեր

է նաեւ Հայ Եկեղեցւոյ հետեւած կրօնական առողջ ոգին, — փաստե-
րք անդոհացուցիչ չեն բոլորովին:

Եւ ահա, այս երկրորդ անգամ է, որ խորհրդային կարգերը կը
թուլատրեն ընտրել Հայոց կաթողիկոսը՝ Եկեղեցւոյ ընկալեալ սո-
վորութեան համաձայն: Բայց այս երկրորդն ունի աւելի սրտապըն-
դիչ երեւոյթներ, զորս անկարելի է չգիտել զոհոնակութեամբ: Ինչ
որ կատարուեցաւ Ս. Էջմիածնի մէջ՝ լոկ կաթողիկոսի ընտրութիւն
չէր, այլ նաեւ ձեռնարկ մ'էր բանալու նոր թուական մը Եկեղեցւոյ
վերազարթումին եւ վերակազմութեան: Եւ այս շարժումին մէջ մեծ
գեւը են ունեցած պետական բարեացակամութիւնն ու համամտու-
թիւնը:

Պիտի ուզեմ հաղորդ ընել ձեզ երկու պաշտօնական արտայայ-
տութիւններու՝ որոնք եղած են Ս. Էջմիածնի Ազգային Եկեղեցական
Ժողովին մէջ՝ պետական ներկայացուցիչներու կողմէ: Մէկը Սո-
վետական Միութեան Կառավարութեան ներկայացուցիչ եւ Սովետ-
Մոցիայիտական Միութեան Ժողովոմսովետին կից՝ Կրօնական Պաշ-
տամունքներու զործերու Խորհուրդի նախագահ՝ Ի. Վ. Պոլեանս-
կին է: Ահա մէկ մասը անոր արտասանած ուղադրաւ ճառին.

«Հայ Եկեղեցւոյ որբան Մայր Աթոռ Էջմիածնի մէջ, որը սըր-
բութիւն կը հանդիսանայ բոլոր հաւատացեալ հայերու համար,
յուսիս հաւաքուիք էք, բարձրապատիւ հովուապետներ, հոգեւոր հո-
վիւնք եւ աշխարհականներ, Ձեզմով ներկայացնելով ամբողջ Հայ
Եկեղեցին, որը առաջները հայ ժողովուրդի գոյութեան ամբողջ ըն-
րացին, այն ժողովուրդին, որ անցեալի մէջ կրած է շատ ճախոր-
դութիւններ, տառապանքներ ու գրկանքներ, — մշտապէս աջակցեր է
ժողովուրդի ազգային ինքնուրոյնութեանը, դատարարակեր է անոր
ազգային գիտակցութեան զգացումը, նպաստեր է անոր մշակոյթի
զարգացումը:

«Հայ Եկեղեցւոյ այդ դերը, ազգային միասնութիւն պահպա-
նողի դերը, կարելի չէ աւարտուած համարել մանր ներկայիս, մա-
նաւանդ հայ ժողովուրդի ամբողջ աշխարհի մէջ ցրուած ըլլալու
պայմաններուն տակ:...

«Թոյլ տուէք իմ վստահութիւնը յայտնել, որ Հայ Եկեղեցին
յոյժաղ շինարարութեան կալուածին մէջ եւս չէրմ մասնակցութիւն
գոյց կուտայ՝ կոչ ընելով այդ գործին մասնակցելու իր բոլոր ան-
դամներուն:

«Պէտք է ուղղակի ըսել, որ հորիւորդի եւ Հայ Եկեղեցւոյ դե-
կավարութեան միջեւ այնպիսի յարաբերութիւններ են հաստատ-
ուած, որոնք նպաստեր են Հայ Եկեղեցւոյ հետ կապուած բոլոր
հարցերու լուծման: Ես ինձ քոյ, կուտամ հաստատ յոյս յայտնել, որ
այսպէս յայն աստիճանով փոխյարաբերութիւններու հիմին վրայ

ՍՍՌ Միութեան ժողովումսովետին կից՝ Կրօնական Պաշտամունքի Գործերու Խորհուրդը, Հայկական ՍՍՌ ժողովումսովետին կից՝ Հայ Եկեղեցւոյ Գործերու Խորհուրդի հետ միասին, պիտի ձգտի ոչ միայն վերցնելու Հայ Եկեղեցւոյ ֆանապարհին պատահած ամէն տեսակ խռնդնոտները, այլ նաեւ աջակցելու անոր հետագայ կազմակերպման ամրապնդումին :

Երկրորդը, Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետութեան Կառավարութեան ներկայացուցիչ եւ Հայկական ՍՍՌ ժողովումսովետին կից՝ Հայ Եկեղեցւոյ Գործերու Խորհուրդի նախագահ Ս. Ն. Յովսէփեանն է : Ահա քանի մը խօսքեր ալ իր ճառէն արտասանուած նոյնպէս Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին մէջ .-

«Հայ ժողովուրդը, որ Միութեան ժողովուրդներու ընտանիքին մէջ հնազոյններէն մէկն է իր դարաւոր անցեալով, իր գոյութեան հազարամեակներու ընթացքին ենթարկուել է բազմաթիւ յարձակումներու, ճնշումներու եւ ծանր հալածանքներու՝ օտար տիրակալներու կողմէ :

«Հայոց եկեղեցին, փորձութեան այդ ծանր օրերուն, չէ լքած հայ ժողովուրդը : Հայոց եկեղեցին իր բախտը կապած է հայ ժողովուրդի հետ . իսկ փոքորիկի ժամուն անոր լաւագոյն ներկայացուցիչները անձնուիրաբար պայքարել են ժողովուրդի ազատութեան համար եւ իրենց կեանքը զոհաբերել հայրենիքի փրկութեան եւ բարօրութեան համար :

«Խաղաղ պայմաններու տակ, երբ երկիրը շունչ է փշած արտաքին յարձակումներէն, Հայոց եկեղեցիներն ու վանքերը քիչ դեր չեն խաղացել մեր հոգեւոր մշակոյթի զարգացման գործին մէջ»...

«Հայ Եկեղեցւոյ եւ կառավարութեան միջեւ կապը իրականացրելովու նպատակով, Հայկական ժողովումսովետին կից ստեղծուած է Հայ Եկեղեցւոյ Գործերու Խորհուրդը, որը՝ առանց միջամտելու Եկեղեցւոյ ներքին գործերուն՝ կ'աջակցի Եկեղեցւոյ եւ Պետութեան միջեւ փոխյարաբերութիւններու կարգաւորման, եւ կը հսկէ, որ ժամանակին ու հշտօրէն կենսագործուին Հայ Եկեղեցւոյ վերաբերեալ կառավարական օրէնքներն ու որոշումները :

«Այս ազատ պայմաններուն տակ գումարուած հայ Եկեղեցական ժողովը, լուծելով օրակարգին մէջ դրուած հարցերը՝ իր որոշումներով, անկասկած, կը նպաստէ Հայ Եկեղեցւոյ ամրապնդման եւ անոր բարգաւաճման գործին» :

Մէջբերեմ նաեւ Երեւանի Համալսարանի կարող պրոֆէսորներէն, եւ Ս. Էջմիածնի երբեմնի ռախարհական պատուիրակ Պրոֆ. Աշոտ Գ. Արբաճաճեանի մէջ խօսքը՝ արտասանուած Սիւրբոյ մէջ .-

«Հայաստանեայց Եկեղեցին, Մայր երկրին մէջ ընդհանրապէս

իւ Սփիւռֆի մէջ մասնաւորապէս, ներկայիս եւս պիտի կատարէ նոյն այն դերը՝ զոր կատարած է անցեալին մէջ»:

Այս է, ահա՛, բերկրառիթ հոգեփոխութեամբ մը, Հայ Եկեղեցւոյ վարկը այժմ ե՛ւ Սովետ Միութեան, ե՛ւ Սովետ Հայաստանի մէջ: Եւ ասիկա կը պարտինք մեծ չափով նորընտիր Հայրապետի խոհական եւ Հայ Եկեղեցւոյ ոգւոյն հետ հաշտ զործելակերպին:

Թէ ի՛նչպէս եւ ի՛նչ չափով կրօնական զգացումը, 20 տարիներու ընթացքին գրուանի տակ դրուած, այսօր երեւան կուգայ դարձեալ, պիտի տամ ձեզի մասնակի զէպքեր, որոնք ըստ երեւոյթին աննշան, բայց ըստ էութեան, կը խորհիմ, թէ թելադրական են եւ շահեկան:

Ներկայ չկարողացանք ըլլալ դժբախտաբար կաթողիկոսական օծման. բայց, արժանահատու վկայութեանց համաձայն, ան եղած է ա՛յնչափ, եւ դուցէ տւելի, հանդիսաւոր եւ ժողովրդական անդուստլ խանդավառութեան մը մէջ, ո՛րչափ եւ քան որ եւ է ազատ կարծուած ժամանակ: Նոյնը պատահեցաւ եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան միջոցին, որուն ականատես եղանք նաեւ մենք: Որքան ալ հետաքրքրութեան զրդուստածառը տեսարանական նկատուի, դժուար է զգալ ջերմիկ շունչն ալ բարեպաշտական ոգիին՝ իր քիչ մը պատկառուկ ձեւին տակ: Հին օրերու վերապրումներ կային հոն՝ սրտէն լոյսի շող, յոյսի թեւ եւ յոյզի մարդարեւներ առած նայուածքներուն մէջ: Երգեցիկներու դասը, քահանայի մը գոռ ձայնին առաջնորդութեամբ, այդ բոլորին վրայ կը ցօղէր կատարուող խորհուրդին քաղցրութիւնը՝ կրօնական զգայութեամբ լի:

Յիշատակելի պիտի մնայ ինձ համար մանաւանդ այն սրտախօսիկ ուրախութիւնը՝ որ տեղի ունեցաւ Վարդապետի տօնին, Հայոց պատմական մէկ սրբաւայրին՝ Գեղարդայ վանքին մէջ: Բնական տեսարանը, ո՛վ պիտի տար վայելել ձեզի՝ արարչակերտ այն ներշնչող համայնապատկերը՝ որուն վրայ տիեզերական Արուեստագէտին աննիւթական վրձինը դրած է կանաչազեղ լեռներու եւ ձորերու, Ազատ դետի եւ անոր վազքի երանգներն ու ձեւերը, անեղնելով հովին աւնոյշ համբոյրներն ու օգին նեկտարը: Հոն էինք շտերես, գլխաւորութեամբ Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետին՝ որ քարոզեց, այդ օրը ձայնով մը ա՛յնքան հեղանոյշ: Խուռն բազմութիւն մը լեցուցեր է տաճարն ու դուռը, ուխտաւորական կատարեալ ջերմեռանդութեամբ՝ կրօնական եւ աղագային շունչով միանգամայն իր վառն առած: Հարիւրաւոր միացող բոցերը մոմերուն, լեզուացած՝ բեմի սեւ շղթուքին, հին օրերն է որ կը վերապրեցնեն տաճարէն ներս: Ժխորի մէջէն իսկ, որ կը խառնուի պարզուկ երաժշտութեան՝ պատարագիչ երիտասարդ վարդապետին հնչուն չէլտերով ամոքուած, կը ծորի միստիկ ինչ մը՝ հոգիդ դերող: Բայց տաճարէն դուրս ալ կ'ապրի դեռ ուխտաւորութեան յարակից՝ աւանդական խրախճանութեան ոգին: Բակին մէջ են դեղջ-

կական թմբուկն ու սրինդը, որ վաթը կը դարձնեն հայկական պարերուն: Ներսիս սրբազան եւ դուրսի գուսանական պարերը հինէն ի վեր հաշտ չեն եղած իրարու հետ, զիրենք բռնող պարմանիններուն մէջ՝ որոնք դիտեն — այո՛, հիմակ ալ տեսանք որ դիտեն — տալ Աստուծոյնը Աստուծոյ եւ... մուսայինը՝ մուսային, այն ոգեւորուած պարկեշտութեամբ՝ որ հայուն աւանդն է եղած եւ է տակաւին:

Ուրիշ օր մը: Պիտի երթանք Սեւան: Կը հանդիպինք Ծաղկաձոր: Պտոյտ տալով չուրջրորը երկու վնասուած հին տաճարներուն՝ վերադարձի ճամբուն վրայ ենք: Ծաղկաձորը օգտփոխութեան վայրն է այն մանուկներուն՝ զորս կ'ուղարկէ հոն Կառավարութիւնը ծնողական հողածութեամբ: Կայտառ ու կարմրայտ մանչեր ու աղջիկներ, իրենց լայն ու թոյլն առած Զորի ծաղիկներէն, մանաւանդ մեզ նուիրուած անթաղամներէն՝ զորս միասին եմ բերած, — կը հաւաքուին, հետաքրքիր եւ թրթռուն ժպիտներով, մեր հանրակառքի կշտին: Կը նշմարեմ անոնց մէջ փոքրիկ մը՝ վիզէն խաչիկ մը կախ տուած: Երիտասարդ մը — չեմ խորանար իր դաւանանքին մէջ, եթէ ունի խորութիւն — կը մօտենայ անոր եւ անխոհեմութիւնը կ'ունենայ խաչը բռնելով եւ բան մը փսփսալով՝ փափուկ ապտակ մ'իջեցնելու անոր երեսի խնձորին՝ զաղտագողի, ըստ երեւոյթին ոչ զուրկ գորովի ալ զգացումէ: Բայց ինքն ալ կը կարմրի, երբ խաչակիր փոքրիկը՝ անմեղունակ ծիծաղով մը կը շարունակէ պահել աղատաշունչ այդ խորհրդանշը՝ պապերու հաւատքի կայծն իր մէջ պարուրող իր քնքիւշ կուրծքին վրայ:

Երեկոյ մըն ալ — չորեքշաբթի էր օրը, — նորընծայ երկու եպիսկոպոսներու հետ միասին, կը մտնենք Երեւանի Ս. Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցիէն ներս: Սովորական օրերու պաշտամունքի պահերուն մենք այստեղ եւ այլուր չենք ունենար այն մօտաւորապէս երկու տասնեակ աղօթաւորները՝ որոնք փութացեր էին հոն չգիտես ի՞նչ ըզձակարօտ հոգիէ թելադրուած: Քառեակ մը քահանաներ, որոնք կը կրեն երաշխէպը դառն օրերու, կը կատարեն ժամերգութիւնը: Ժամուորներուն մէջ կը տեսնուին, ծերերու եւ պառաններու կարգին, նաեւ քանի մը երիտասարդներ, պատանիներ եւ փոքրիկ մը: Արարողութիւնը, մեր համակրելի ընկերակից մէկ եպիսկոպոսի բամբ եւ միւսի թրթռուն ձայներով ոգեւորուած, երբ լրացաւ, — բոլորը, տարիքաւորներէն ըսկըսած մինչեւ փոքրիկը, մտան դաս եւ համբուրելով բեմը՝ անոր շրթունքին լեզուի հանեցին իրենց աղօթաւորի մոմերը: Իսկ պատանիներէն մէկը իր ծոցէն դուրս բերաւ, եթէ չեմ սխալիր, 10 ռուբլի եւ ձգեց պնակին մէջ, որպէս իր սրտագին նուէրը Աստուծոյ եւ անոր պաշտօնեային:

Ուրիշ օր մը: Բարձր մուսայական մը մօտեցաւ ինծի, եւ ի խորոյ սրտի մրմնջեց ականջս ի վար. «Ի՞նչպէս քեւ Աստուած չիկայ,

ի՛նչպէս քէ հոգի չիկայ»։ Այո՛, մարդիկ կրնան ոսկի հորթեր չինել պաշտօնի համար. բայց անմատչելի կատարներէն միշտ պիտի իջնէ Ոգի մը եւ պիտի փչի՛ր զանոնք, որպէսզի Բարձրեալ մը ըլլայ եւ մընայ յաւէտ առարկայ ճամարիտ երկրպագութեան, եւ չթողու որ մարդը՝ մերկանալով իր վերասլաց թռիչներէն՝ հաւասարի երկրասող թրթռուի։

Եւ ինչո՞ւ է այս բոլորը, դիտուած իրենց հոգեբանական արժէքներու մէջէն, երբ այսօր Պետութիւն եւ Եկեղեցի, թէեւ բաժնընուած իրարմէ, ոչ անշուշտ ապահարզանի ճամբով, գիտեն սակայն փոխադարձաբար զնահաւել զիրար ողջմտութեան պահանջով, եւ երբ իւրաքանչիւրն անոնցմէ կը կատարէ ծառայութիւն մը իր ներկայացուցած ժողովուրդին՝ այս կամ այն ուղղութեամբ, եւ այդ ճամբուն վրայ կ'ունենան հանգիստամենք յարգալիք եւ իրերօգնութեան բարեացակամօրէն տրամադիր։

Եւ ո՞րքան ճամարիտ էին խօսքերը Կենտրոնական Կուսակցութեան Դիւանի. խօսքեր՝ արտասանուած Ազգային-Եկեղեցական Ժողովին մէջ, թէ «Սովետական Միութիւնը շատ բան պէտք է շահի Եկեղեցիի վերականգնումով»։ **Չէ՞** որ ճշմարտութիւնն է ազատարար, ըստ Փրկիչ-Քրիստոսին։ Հայոց Եկեղեցին մատակարարած է, այո՛, եւ պարտի մատակարարել, այդ ճամբատութենէն անսպառ ճառագայթներ։

Կարլ Մարքս բաց է. «Պատմութիւնը ինքն իրմով կը կրկնուի, մերք որպէս ռդրբրդութիւն եւ մերք որպէս կատակերգութիւն»։ Ճամարիտ է։ Իսկ այսօր մեր Եկեղեց. պատմութիւնը կը կրկնուի որպէս բնարեւոյթիւն, եւ եթէ կ'ուզէք՝ նաեւ իրրեւ զիւցաղներգութիւն. եւ կ'առաջադէր, իր պետին խոհական ղեկավարութեամբ, կատարել դարձեալ իր պատմական դերը՝ ժողովուրդին թէ՛ կրօնական, բարոյական դարգացման եւ թէ՛ ազգային-մշակութային յառաջդիմութեան համար, հաւատարիմ իր կոչումին։

Վերջացնելէ առաջ զեկոյցս՝ պարտիմ անդրադառնալ նաեւ այս կէտին վրայ: Պիտի շատ չխօսիմ նիւթական պէտքերու մասին: Անոնք ցոյց տրուած են մեզի պաշտօնական հաղորդագրութիւններով, նոյն իսկ Կառավարութեան կողմէ, երկրին տնտեսական բարգաւաճման տեսակէտէն: Մեր հայրենիքը, իբրեւ Պետութիւն, իբրեւ բնական հարստութիւններով օժտուած եւ որակաւոր աշխատաւորներու տէր, իբրեւ ճարտարարուեստական եւ գիւղատնտեսական ձեռնարկներով զօրացած եւ առաւել չափով զօրանալու շաւղին մէջ դտնուող երկիր, կարելի է ըսել՝ թէ ինքնաբաւ է: Բայց այս բառը պէտք է տանիլ յարարերաբար: Ղի ան չի նշանակեր երբեք, թէ մեր երկիրը պէտք չունի մեր բարոյական անկեղծութեանց եւ յանձնառութեանց՝ նիւթական զոհողութիւններով արժէքաւորուած: Ինչ որ, սակայն, նիւթական կալուածին մէջ, ոչ արհամարհելի եւ ակնկալելի նպաստ մը կարող է ըլլալ, երկրին, այդ՝ ճարտարարուեստի եւ գիւղատնտեսութեան զարգացման համար անհրաժեշտ եղող մեքենաներն են: Ադոնց ցանկը տրուած է Բարեգործականին ուղղուած պաշտօնական նամակով մը: Տալ այդ նպաստը, անհատաբար թէ հաւաքաբար, հայրենասիրական պարտականութիւն մըն է:

Նպաստ մը պիտի ըլլայ դարձեալ, եթէ վաղը մեր ներգաղթող եղբայրները հնարաւորութիւններ ունենան, իրենց Փիզիկական ուժին եւ աշխատունակ կորովին հետ, տանիլ նաեւ՝ կառավարական պիւտձէն չձանրաբեւոյցող, որով եւ երկրին ստեղծագործական ձեռնարկները չկասեցնող, նիւթական կարողութիւն: Ասիկա կ'ըլլայ, անշուշտ, չնորհիւ մասնաւոր մեր մեծահարուստներու առատաձեռն զոհողութիւններուն:

Ս. Էլմիսճնի Մայր-Աթոռն ալ ունի իր կարիքները, աւելի լուրջ եւ հրամայական թերեւս, քան զոր մենք կ'ըմբռնենք: Միաբանութիւն, ձեմարան, տպարան, թեմերու կազմակերպութիւն, Եկեղեցւոյ վերակենդանացում, եւայլն, ասոնք բոլորը կը կարօտին փողովրդական օժանդակութեան: Գաղութները, մասնաւորապէս զոյգ Ամերիկաները, մեծագոյն բաժինն է որ պիտի վերցնեն իրենց վրայ: Եւ հարկ է խոստովանիլ, որ ցարդ շատ քիչ բան ենք ըրած այս ուղղութեամբ: Մայր-Հայրենիք, վստամ եմ ու զձեզ ալ կը վստահացնեմ, թէ ոչ միայն պիտի չղժկամակի Մայր-Աթոռին եղած որ եւ է զոհաբերութեան համար, այլ ընդհակառակը զոհունակութեամբ եւ բարձրօրէն պիտի դնահատէ եւ քաջալերէ զայն:

Եւ որպէսզի Սիւլուքի մէջ ամէն աշխատանք, այս զոյգ նպատակներուն համար, ըլլայ կանոնաւոր եւ համակարգուած, հետե-

ւարար եւ աւելի արդիւնաւոր, հարկ է՝ զերծ ամէն նախապաշարումէ եւ ծուռ հաշիւներէ՝ նկատի առնել անհրաժեշտութիւնը հետեւեալ ուղեգծին։

Օգնել Մայր-Հայրենիքին՝ նախաձեռնութեամբ Հ. Բ. Ը. Միութեան եւ համագործակցութեամբ Հայ Առաջնորդութեանց եւ բոլոր կազմակերպութիւններուն անխտիր։

Օգնել Մայր-Արփոին՝ նախաձեռնութեամբ Առաջնորդութեանց եւ համագործակցութեամբ Հ. Բ. Ը. Միութեան եւ անխտիր բոլոր կազմակերպութեանց։

Բայց այս ամենէն վեր եւ այս ամենուն համար, եւ Մայր-Հայրենիք, եւ Մայր-Արփո կը կարօտին բովանդակ հայութեան անպայման հաւատարմութեան եւ համագործակցութեան՝ անկեղծօրէն համերաշխ ոգիովը բոլոր սարբերուն՝ առանց խտրութեան եւ բացառութեան, իրականացնելու համար այնքան ըզձայնուած եւ յանձնարարուած ազգային միասնականութիւնը ամէնուրեք։

Այս նպատակին համար ահրաժեշտ կը նկատեմ կազմութիւնը Մշակութային Համահայկական Միութեան մը՝ Հայ Եկեղեցւոյ բարձրագոյն իշխանութեան ներկայացուցիչներու՝ հովանաւորութեան տակ։ Միութիւնը, որ Սփիւռքի մէջ ի վիճակի ըլլայ սնանելու հայ մշակութիւն ոչ միայն արտերկրային, այլ նաեւ ու մասնաւոր Հայաստանեան ստեղծագործութիւններու բոլոր բարիքներով։

Այսպիսի կազմակերպութիւն մը կը բերէ մեզի երկու առաւելութիւններ։ Կը հաստատուի եղբայրական սերտ կապ մը, առաջին՝ Սփիւռքի եւ Մայր-Հայրենիքի, եւ երկրորդ՝ բոլոր միւս կազմակերպութեանց միջեւ։ Եւ այս կապը խնայել կուտայ մեզի թանկագին սլոճերու ցրումը եւ անպէտ սպասումը, արժատակաւոր ընելով միանգամայն ընկերային բազմապիսի չարիքներ, եւ պատրաստելով միւս կողմէ հայրենասիրութեամբ խանդավառ ու զործող երիտասարդութիւն, որ սերունդներ՝ արեւմտահայաստան հայութեան մէջ։

Այս մասին աւելի ընդարձակ՝ ուրիշ առիթով։

Ե Զ Ր Ա. Կ Ա. Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ահա, ինչ որ տեսայ, ինչ որ լսեցի եւ ինչ որ զգացի՝ դա՛յն պատմեցի մեզի։

Մեր Հայրենիքին մէջ գտանք խօսուն վկաներ աստիճանական վերելքի, շարունակական նուաճումներու, անդադար ստեղծագործութեան, հարուածային աշխատանքներու եւ որակաւոր շինարարութեան։

Գտանք բացուած, հարթուած ու յարդարուած ճանապարհ մը, անմոլոր առաջնորդող դէպ իրականացումը մեր ազգային դարաւոր նշանքն է՝ կերտումը «ԴՐԱՆՏԱՇՈՒՐ»-ին: Եւ այս՝ չափուած, կշռուած, հաւատաւոր եւ անկասելի քայլերով, միասիրտ եւ միակամ:

Ս. Էջմիածնի մէջ ալ վկայ եղանք եկեղեցական վերածնունդի եւ վերականգնման ձեռնարկին, արթուն ու փորձ առաջնորդութեամբ Ամենայն Հայոց նորընտիր կաթողիկոս՝ Շնորհազարդ Տ. Գէորգ Զ.ի եւ սրտեւանդն զործակցութեամբ Տանն Կիլիկիոյ հայրապետ՝ Վեհաշնորհ Տ. Գարեգին Ա.ի եւ Ազգին հոգեւորական եւ աշխարհական ներկայացուցիչներուն: Բաղմասպահանջ եւ լուրջ է այս ձեռնարկը: Անոր յաջողութեան համար ունինք բոլորս ալ անդանցանելի պարտականութիւններ՝ բխած խորունկ հաւատքէ եւ անկեղծ սէրէ: Կատարենք՝ զանոնք նուիրումով եւ զոհաբերութեամբ:

Մեր երկրին նշանաբանն է՝ «Աղմուկ՝ բնաւ, խօսք՝ փիլ, մտածում եւ գործ՝ շատ»: Մերը պէտք է ըլլայ նաեւ այդ իմաստուն նշանաբանը:

Պարտինք մանաւանդ ունենալ ՆՈՐ ՍԻՐՏ, որ իր արիւնն ու ջերմութիւնը ստանայ Մայր-Հայրենիքի եւ Մայր-Աթոռի երակներէն, եւ անոնցմով կենսաւորէ, ջրդեղէ եւ ամրապնդէ միութեան, համերաշխութեան եւ համագործակցութեան հայեցի ոգին:

* * *

«Կոռնկ, մեր աշխարհէն խալլիկ մը չունի՞ս...».- Ի՞նչպէս է, ա՛յ քաղցրանուաղ իմ որդի: Պանդուխտ հայրեր ու մայրեր, եղբայրներ եւ քույրեր եւ սիրելի զաւակներ, ահա՛ այն սակաւ խալլիկները, խորհրդածութիւններու եւ թելադրութիւններու հետ խառն, զորս ես, վեղարաւոր կոռնկս, մեքենական թեւերու վրայ նստած, բերի ձեզի մեր աշխարհէն:

Հիմակ, ես կոռնկս, եկած մեր աշխարհէն, ես ալ կը հարցնեմ ձեզի, - Պատրա՞ստ էք դործելու Մայր-Հայրենիքին եւ Մայր-Աթոռին համար՝ իրբեւ հայ-մարդիկ եւ հարազատ զաւակներն անոնց...:

*

Զեզ բերեր եմ՝

Էջմիածնէն հող՝ հայրենի,
Խորվիրապի սեւ մարմար,
Սեւան լճի խնամար,
Ծաղկաճորի անքառամ,
«Արարատ»ի մէկ շիշ կոնետի բարեհամ,
Ծաղկաւերմեր մեր աշխարհի,
Հայաստանի կուտ ծիրանի:

Ասոնց սրտախօսիկ խորհուրդի մասին կը խօսիմ ձեզ այլ առիթով:

Յ Ա Ն Կ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ, ԼՈՒՍԱԽՈՐԱԿԱՆ
ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ 37 ՀԻՄՆԱՐԿՆԵՐՈՒ

1. Գիտություններու Ակադեմիա
2. Պետական Համալսարան
3. Բժշկական ինստիտուտ (Հիմնարկ)
4. Շինարարական ինստիտուտ
5. Մանկավարժական ինստիտուտ
6. Անասնաբուժական ինստիտուտ
7. Գիւղատնտեսական ինստիտուտ
8. Ռուսական մանկավարժական ինստիտուտ
9. Գիշերային Մանկավարժական ինստիտուտ
10. Հեռակայ Մանկավարժական ինստիտուտ (Ժողովուրդների)
11. Սունդունկեանի անուան Պետական Դրամատիկական Թատրոն
12. Սյեմեդիարեանի անուան Պետական Օպերային Թատրոն
13. Երաժշտական Կոմեդիայի Թատրոն
14. Ստանիսլաւսկիի անուան Ռուսական Պետական Թատրոն
15. Միկոյեանի անուան Պատանի Հանդիսատեսի Թատրոն
16. Թումանեանի անուան Տիկնիկային Թատրոն
17. Հայ-Ֆիլարմոնիա
18. Երգ-Պարի Անսամբլ
19. Կոմիտասի անուան Կուարտետ
20. Պետական Կոնսերվատորիա
21. Զայկովսկիի անուան Երաժշտական Ուսումնարան
22. Խոբեճոգրաֆիկ (Պարագրաֆիկ) Ուսումնարան
23. Մանկավարժական Ուսումնարան
24. Քիմիական Տեխնիկում (Արուեստանոց)
25. Բժշկական Տեխնիկում
26. Ելեկտրական Տեխնիկում
27. Առևտրական Տեխնիկում
28. Կոստյումաբերական Տեխնիկում
29. Ֆինանսական Տեխնիկում
30. Հաշուապահական Տեխնիկում
31. Գիւղատնտեսական Տեխնիկում
32. Շինարարական Տեխնիկում
33. Աղբիւրէջանական Մանկական Ուսումնարան
34. Հանրային Գրադարան
35. Պետական Մատենադարան
36. Խնկո-Ապոբ անուան մանկական գրադարան
37. Վաղափային Գրադարան, Եւային Եւային

ԳԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԳԻՒՆ ԳՐԱԴՆԱԿ

FL0012382

ЦЕНА

11
13864

Бук. № 0185
ИННГМ Ц. / Р. 30

Հասցեքը կը յատկացուի Մայր-Արուին,
հետեւաբար գինը կամաւոր է,
2 փետոյէն պակաս չըլլալու պայմանով:

Սոյն գեկոյցը կարգացուած է Պուէնոս Այրէսի, Գորտոպայի
եւ Ռոսարիոյի մէջ Մարտ 10-ին, 24-ին եւ 30-ին,
քերանացի տրուած է Ռօի-տէ-ժամէյրոյի, Սան
Փաւլոյի եւ Մոնթեվիտէոյի մէջ: